JOSIP BERKA

IZ MLADIH DANA

J. BERKA: IZ MLADIH DANA

Izdavač:

Hrvatsko književno društvo
sv. Ćirila i Metoda i Josip Berka

Tisak:

»Plamen«, Slavonski Brod

JOSIP BERKA

IZ MLADIH DANA

ZAGREB 1988

POSVEĆENO RODNOM GRADU

NAŠE MALO CARSTVO

U drugoj polovini prošloga stoljeća doselili su moji roditelji — tada još kao djeca — iz Češke u Hrvatsku i naselili se u Slavoniji. Najprije su živjeli u Bijelom Brdu kod Osijeka, a potom se preseliše u Slavonski Brod (onda još Brod na Savi) gdje su osnovali obitelj i podigli svoj prvi dom. S prvom svojom djecom govorili su još češki, ali su se prilično brzo stopili s domaćim stanovništvom i osjećali se kao Hrvati. Otac je stupio u gradsku službu, a majka je vodila kućanstvo i odgajala djecu.

Naš prvi dom u novom zavičaju nalazio se u Ulici sv. Lovre koja je od »crnoga križa«, gdje je bilo raskršće četiriju ulica, vodila prema »malti« i groblju presijecajući između njih potok Glogovicu.

Taj prvi dom bio je na početku spomenute ulice (broj 5); u njezinu lijevom susjedstvu stanovala je obitelj Friedel, dok je s desne strane bilo neizgrađeno zemljište s voćnjakom.

Kuća je imala dvije sobe, kuhinju, smočnicu s drugim nusprostorijama i mali podrum u koji se išlo s dvorišne strane. U kuhinji se nalazilo i drveno stubište kojim se uspinjalo na tavan. Izvana je uz kuću bilo neveliko dvorište s manjom dvorišnom zgradom u kojoj su živjeli djed i baka, ali ih za mojeg vremena već nije bilo.

Kad sam se ja rodio, u kući nas je bilo sedmero: otac i majka, dvije sestre (Terezija i Marija) i tri brata (Antun, Ivan i Josip). Sestre su već svršile pučku školu i pošle u zanat, najstariji brat je još polazio školu, a Ivo i ja smo bili još u predškolskoj dobi.

Uskoro se približilo vrijeme našeg školovanja i roditelji su odlučili preseliti se bliže k središtu grada i tu iznajmiti stan. I tako smo iz Ulice sv. Lovre prešli najprije u Pivarsku ulicu, a onda na ugao Ciglarskog dola i Vrtlarske ulice. Ali ni u tim stanovima nismo ostali dugo. Ocu je, naime, pošlo za rukom kupiti veće zemljište na početku Vrtlarske ulice pa je odlučio na njemu sagraditi novu kuću i urediti malo gospodarstvo.

Taj plan se počeo ostvarivati kad sam ja bio u sedmoj godini i dobro se sjećam nekih događaja u vezi s gradnjom te naše kuće i svih radova u uređivanju cijelog zemljišta. Radilo se od proljeća do jeseni, a mi smo, djeca, dolazili gotovo svaki dan gledati kako zidari rade i kako kuća »raste«...

Budući da je Vrtlarska ulica bila vrlo uska, cigle za gradnju bile su poslagane s druge strane ceste, uz drvenu ogradu velike bašče kojoj je bila vlasnica baka Jurišićka (njezin unuk Ivica bio mi je poslije školski drug i prijatelj). U toj bašči bilo je puno voćaka. Među njima su se isticale dvije vrlo velike, sočne i slatke okrugljice (ovdje su ih zvali »lubeničarke«). I kad su radnici, zaposleni kod gradnje, vidjeli te kruške, bacili su od vremena do vremena pokoji komad cigle na njihove grane da ih stresu, a onda su poticali nas djecu da se popnemo na cigle, poredane uz ogradu, pa siđemo u bašču i pokupimo ono što je palo. I kad smo to učinili i donijeli kruške, oni su ih podijelili s nama. Poslije smo vidjeli da smo pogriješili. Baka Jurišićka bila je vrlo dobra žena i svakom je, a osobito djeci, rado davala krušaka. I bilo nam je žao što su radnici ciglama oštećivali kruške i što smo ih mi poslušali i išli u vrt...

Naša je kuća, međutim, brzo sagrađena pa smo uskoro preselili u nju, ali su nas i nakon toga čekali još mnogi poslovi. Budući da je uz kuću bilo veliko zemljište, počeli smo na njemu uređivati već prije planirano malo gospodarstvo. Najprije je, uz samu kuću, dograđen natkriveni hodnik s

pločnikom od cigala sve do uličnog ulaza pokraj malog vrtića pred kućom. Natkrovlje hodnika ležalo je na četiri velika zidana stupa s dvorišne strane, dok ga je s kućom vezao produljeni krov same kuće.

Prilično velik dvorišni prostor iskorišten je za gospodarske objekte. Paralelno s kućom, četiri metra daleko od nje, sagrađena je šupa, koja je služila i kao tesarska radionica i drvarnica, a na nju se nastavljala ljetna kuhinja pa malo dalje, iza ulaza u veliku bašču, zidani i natkriveni bunar s točkom i kablom. Pri kraju lijeve strane dvorišta nalazio se već otprije velik račvast orah iza kojega je otac načinio još jednu malu šupu kao spremište za različito oruđe, burad i druge stvari. S desne pak strane, iza prolaza u drugo, donje dvorište, sagrađen je svinjac i kraj njega, malo dalje, u pravom kutu, podignuta je nešto veća zgrada za štalu i konačno još jedna prostorija, spojena sa stražnjim dijelom kuće, gdje smo držali krumpir i drugo povrće spremljeno za zimu.

Takav je, eto, bio raspored objekata u prvom i glavnom dvorištu naše kuće, a iza njega je uređeno još jedno, donje dvorište (tu se, naime, teren spuštao). U njemu je na lijevoj strani sagrađen kokošinjak, a na desnoj, nižoj strani prokopan je jarak za odvod stajskog, svinjskog i zahodskog gnoja u donji dio velike bašče.

Sav ostali prostor našeg zemljišta pretvoren je u veliku bašču koja se u širokoj površini pružala od ulice do donjeg zemljišta mesara Teufela sa sjeverne strane, graničeći na lijevoj strani s voćnjakom susjeda Gunčevića, a na desnoj strani s baščama susjeda Horvatića i Zitterbarta.

A sad pogledajmo kako je teklo uređivanje bašče. Osnovu za taj posao dao je otac koji je cijelu površinu vrta razdijelio na dva dijela. Kroz sredinu je načinio glavnu stazu i uz nju s lijeve strane odmah posadio lozu, a onda je u smjeru drugog dvorišta i ograde lijevih susjeda načinio poprečnu

stazu pa iza nje posadio neke voćke (dunju, šljive, kruške i kajsije), a naprijed, uz uličnu ogradu, ribizle i maline. Stražnji dio bašče spuštao se u dolinu pa je otac na njemu ostavio travu koja nam je trebala za kravu. Tu je, osim toga, bio već otprije još jedan veliki orah — sličan onome u prvom, gornjem dvorištu.

Sve je te poslove otac obavljao nakon svršenih dužnosti u gradskoj službi, a ostale vrtne poslove prepustio je majci, koja je s mnogo znanja i ukusa rasporedila plohe i gredice na kojima će što saditi. Počevši od ulice, odnosno od malina i ribizla, s lijeve je strane posadila salatu, peršin i mrkvu, pa onda kolorabu, crveni i bijeli luk, papriku i krastavce, a zatim, nešto dalje, kukuruze i bundeve. — S desne strane bile su dvije gredice samog cvijeća — uglavnom zumbula i tulipana, a dalje, iza staze, uz koju je bilo i nekoliko trsova loze, posađen je na većoj površini krumpir, koji smo na tom mjestu pred zimu metali i u rov. Uz srednju stazu na toj strani, a isto tako na drugim mjestima, gdje nije bilo loze, majka je posadila i drugog različitog cvijeća kao što su — zijevalice (»žabice«), karamfili, sabljice, ljiljani, pa i georgine (dalije).

Tako je naša bašča postala i povrtnjak i cvijetnjak i svojevrstan voćnjak — pun šarenila i zelenila. Isto je tako bilo i u vrtiću pred kućom, samo što u njemu nije bilo voća. Na malom četverouglastom komadiću zemlje otac je u kutove prema ulici posadio dvije mlade jele, a u sredini je načinio malu rondelu i u njeno središte posadio visoku ružicu oko koje je majka posadila žute i ljubičaste maćuhice. — Cvijeća smo imali i u samom dvorištu, kao i u ganjku (hodniku). U otvoreni ganjak, pokraj njegovih stupova, smješteno je nekoliko sandučića, napunjenih zemljom, u koje je otac posadio dva crvena i jedan bijeli oleander i šipak (granat), a u ganjku je uza zid stajalo nekoliko klupica s

cvijećem u loncima koje je marljivo njegovala majka, kao i veliki fikus u posebnom loncu.

Sve je to cvijeće djelovalo vrlo ugodno i osvježujuće već pri ulasku u naše dvorište, a pogotovu onda kad je iz zelenih njedara velikog oraha zapirio blagi vjetrić. Zbog toga smo svi rado boravili u dvorištu, i to baš pod orahom gdje je otac smjestio jedan veći stol i klupu za sjedenje i ugodan razgovor. Zbog istih smo razloga velik dio godine boravili u bašči, no tamo nas je, osim svježine, privlačilo i cvijeće i voće. Cvijeće nas je privlačilo svojim bojama i mirisom, a voće sočnošću i okusom. Ono nas je svaki dan mamilo u bašču, osobito brata Ivu i mene koji smo s nekim voćkama sklopili uže prijateljstvo, tj. penjali smo se na njih i »jahali« na njihovim granama berući njihove plodove. Koliko li smo puta ranim jutrom, kad je vrt odisao svježinom, s komadom kruha pošli u bašču, popeli se na šljivu pa sjeli među rašlje i brali još rosne šljive te ih jeli zajedno s kruhom! Kakav je to bio užitak! A u jesen smo isto tako danomice šuškali oko trsova »hamburgera« i »plemenke« i pažljivo opipavali i plijenili tamnomodrikaste i zelenkastožute grozdove koji su nam se »smješkali« među lišćem... A vabila nas je i mlada kruška na svršetku vrtne staze, samo što su njezini plodovi prvih godina bili još malobrojni. No, zato nas je poslije veliki orah u dolini bašče, baš kao i njegov račvasti rođak u prvom (gornjem) dvorištu, svake godine obdario obiljem svojih plodova, tako da smo njima napunili pet do šest velikih vreća i spremili ih na tavan — za zimu. S ta dva oraha ja sam napose bio u velikom prijateljstvu. Penjao sam se na njih i onda kad na njima nije bilo oraha, jer sam se volio penjati, osobito na onaj u prvom dvorištu, i to na njegov vrh, koji je bio mnogo viši od naše kuće. Na tom vrhu sam obično sjedio na prvim rašljama i pjevao različite pjesme, među njima i »Lijepu našu...«, »Oj ti vilo...« »Gdje je stanak

moj...?« itd., a susjedi su se već tako navikli na moje pjevanje da su pitali za me kad me nije bilo na orahu...

Doduše, i tom mojem pjevanju i svim našim vrtnim radostima često su sekundirali ostali uživaoci tog našeg životnog prostora, tako ptice svojim sitnim i zvonkim cvrkutom sa drveća, pa pijetao svojim kukurijekanjem s buništa, kokoši upornim kokodakanjem nakon što su snijele jaja u kokošinjku, a od vremena do vremena začulo se i roktanje svinja pa i mukanje Cvjetulje iz štalice. No sva ta vrtnja i dvorišna »muzička« pratnja ne samo da mi nije smetala nego sam je doživljavao kao neku ladanjsku simfoniju ovog našeg »malog carstva«. I svi smo to naše imanje i osjećali kao malo ladanje — ladanje u gradskom ambijentu.

U takvu rapoloženju provodili smo veći dio godine, tj. proljeće, ljeto i jedan dio jeseni. Ali — kad je nadošla kasna jesen sa svojim gustim maglama i hladnim kišama i kad je u vrtu nestalo voća i cvijeća, a s drveća počelo padati požutjelo lišće, naše su šetnje po stazama opustjelog vrta bivale sve rjeđe. I kad je bijeli snijeg pokrio i golu zemlju i golo drveće, a pritisla zima, te su šetnje posve izostale. Zima nas je, može se reći, upravo istjerala iz dotada ugodne vrtne sredine, pa čak i iz dvorišta, i prisilila nas da se okupimo oko toplog kuhinjskog štednjaka i u ugrijanim sobama — u zatvorenom obiteljskom krugu. — Ali — djeca kao djeca: uvijek imaju posebnih privilegija, pa je tako bilo i kod nas. Kad je napadao snijeg, za nas su i dvorište i bašča opet malo oživjeli. Snijeg nas je pozivao na posao i na igru. Najprije smo pomagali roditeljima čistiti snijeg, tj. praviti staze do šupe i bunara, pa do svinjca i kokošinjaka u drugom dvorištu, a onda do izlaza na ulicu, pa u samoj ulici pred cijelom prednjom stranom kuće i duge vrtne ograde. Nakon toga posla slijedila je igra: u dvorištu smo se grudali snijegom i pravili od njega »Snjegovića«, kojemu smo na glavu stavili stari očev šešir i u ruku štap. Drugih dana očistili smo snijeg na glavnoj stazi bašče do stražnjeg dijela da se možemo saonicama spuštati s brijega u dolinu. A kako je tu bilo više snijega, načinili smo od njega mali tunel kroz koji smo se onda vozili do kraja doline.

Tako je naša bašča i u svom zimskom ruhu pružala nama djeci ugodnu zabavu i različite zimske radosti.

Veći dio zime ipak smo provodili u kući gdje se — uz različite kućanske poslove — u slobodnim časovima stvarala kroz cijelu zimu jedna posebna atmosfera puna topline, obiteljskog sklada i ugođaja koji ostaju nezaboravni. U takvim su časovima otac i majka rado pričali o svojem djetinjstvu u Češkoj,* pa o seobi na jug, u Hrvatsku; sestre su spominjale neke događaje iz vremena kad smo stanovali u Ulici sv. Lovre i kako su nas, malu braću, morale čuvati dok su roditelji bili na poslu. Mi smo, djeca, uglavnom slušali ili govorili o igri i o događajima u školi.

Koliko je god svaka zima ograničila naše kretanje izvan kuće i oslabila našu vezu s prirodom, ipak smo osjećali da tu, pokraj nas, pod snijegom pokrivenim vrtom još uvijek kuca toplo srce naše hraniteljice zemlje koje će u određeno vrijeme — kad zasja proljetno sunce — opet snažno zakucati i pokrenuti nove sokove bujnog života i u utrobi zemlje, i u žilama drveća i u našim srcima...

* * *

Ali — taj mirni i skladni obiteljski život u novoj kući trajao je samo nekoliko godina. Uskoro je u nekim evropskim zemljama došlo do velikih

*Otac je spominjao da je njegovo prezime u Češkoj vrlo staro: javlja se već u 13. stoljeću, i to u jednoj plemićkoj obitelji, iz koje je potjecala i blažena Zdislava Berka.

nemira, a to je dovelo do prvog svjetskog rata (1914—1918) koji je uzdrmao cijelu Evropu, a pogotovu zemlje vezane za Austrougarsku monarhiju, koja je i izazvala rat na jugu. I kako je Brod već otprije (u ratovima s Turcima) služio kao važno strateško mjesto, i sad se brzo pretvorio u grad garnizona. Vojska je, osim u staroj brodskoj tvrđavi, bila razmještena po cijelom gradu, pa čak i po privatnim kućama, skladištima i šupama. I eto — jedan je manji odred smješten i u našu šupu koja je dotada služila kao očeva i bratova radionica (najstariji brat Tonča svršio je stolarski zanat) u kojoj smo i mi djeca često pilili drva pa i »hoblali« daske na malom stolarskom stolu.

Sve je to poremetilo dotadašnji miran život u cijelom gradu pa, dakako, i kod nas. I koliko su god njemački vojnici, smješteni u našoj šupi, bili prema nama ispravni, što više, često su nam davali dio svoje vojničke hrane, ipak smo se počeli nevoljko osjećati u svom domu. Osim toga, obadvije su sestre morale raditi za Crveni križ, a brat Tonča pozvan je u vojsku. Ni brat Ivo ni ja nismo mogli učiti kako bi trebalo jer je naša građanska škola pretvorena u bolnicu, pa smo imali obuku u Djevojačkoj školi, a i u privatnim kućama. I sama obuka tekla je neuredno. Đaci su imali i izvanškolske obveze: sabirali su novac sad za ratne invalide, sad za siročad u ratu palih ratnika, za Crveni križ, pa čak i za »Zitin dom«*...

Kako je rat trajao, život je postajao sve teži. Stoga je Gradsko poglavarstvo uvelo racioniranje živežnih namirnica koje su se prodavale na temelju posebnih »Iskaznica«, i to u određenim gradskim aprovizacijama. Iskaznice su se izdavale za brašno, šećer, sapun, petrolej i još neke artikle. I do obuće

*Zita je bila žena posljednjeg austrougarskog kralja Karla IV, koji je koncem ratne godine 1916. naslijedio tada umrlog cara i kralja Franju Josipa I.

se teško dolazilo. Zbog nedostatka kože nosili smo cipele s drvenim đonovima, a ljeti drvene sandale, koje smo si često i sami pravili od drvenih potplata (njih je proizvodila drvna industrija »Slavonija«) i od starog remenja. Odijela i haljine također su se teško dobivale, a to su nam šivale naše sestre (mlađa sestra šivala je mušku, a starija žensku odjeću).

Tako je to išlo sve do svršetka rata kada smo se, nakon propasti austrougarske monarhije, našli u novoj državi — Kraljevini SHS.

* * *

Poslije rata zbile su se i u našem domu neke promjene. Smanjio se broj njezinih članova, prije svega odlaskom najstarijeg brata Tonče, koji je osnovao svoju obitelj i u Jaićevoj ulici — na kraju Malog Pariza — sagradio kuću sa stolarskom radionicom. Onda je iznenada oboljela mlađa sestra Marija i nakon dulje bolesti umrla. Starija pak sestra Reza udala se za češkog oficira Karla Pechara, koji je iza rata ostao u jugoslavenskoj vojsci i služio u Brodu. No kad im se rodila kćerkica Zdenka, morali su preseliti u Osijek, kamo je Karlo premješten u svojstvu blagajnika Osječke divizijske oblasti. Tako smo samo brat Ivo i ja ostali u Brodu s roditeljima. To, međutim, nije dugo trajalo. Nakon jedne financijske spletke, u koju su Karla uvalili kolege u službi, a koju njegov čestiti karakter nije mogao podnijeti, on si je oduzeo život. Taj tragični događaj prisilio je sestru da napusti Osijek i vrati se s djetetom u našu obitelj i u svoj prijašnji dom koji joj je pružio i utjehu, i smirenje, kao i roditeljsku i bratsku ljubav.

Daljnju promjenu u našoj obitelji prouzrokovali smo brat Ivo i ja — posljednji još neopskrbljeni članovi ovog doma i posljednja briga naših roditelja. Budući da smo obojica bili već u višim razredima

gimnazije — Ivo u sedmom a ja u petom — ostavili su nas u školi da je završimo. No i te su naše gimnazijske godine brzo prošle. Ivo je maturirao godine 1923. i onda je — na opće iznenađenje svojih kolega i profesora — otišao u đakovačku bogosloviju te nakon četiri godine studija postao svećenik, dok sam ja, maturiravši godine 1925., u jesen otputovao u Zagreb i upisao se na Filozofski fakultet gdje sam slušao predavanja iz slavistike i klasične filologije, a poslije ispita odmah sam se u Zagrebu i zaposlio kao profesor.

Tako se obitelj opet smanjila za dva člana, ali je naše malo carstvo ipak i dalje živjelo. Uz oca i majku ostala je sestra s malom Zdenkom, koja je svojom dječjom živahnošću i veseljem unosila mnogo vedrine, pa i radosti, u taj još uvijek lijepi, ali pomalo tugaljiv i sjetan dom. To smo osjećali i mi braća kad smo se povremeno navraćali u Brod da vidimo svoj bivši dom, roditelje i rodbinu, a i cijeli naš »grad na rijeci«, s kojim smo se, u vrijeme svojega djetinjstva, dječaštva i rane mladosti, tako suživjeli da smo poznavali svaki njegov kutić i osjetili cjelokupni ritam njegova tadašnjeg života...

Ipak su se tridesetih godina počeli nizati događaji koji su nagoviještali da se naš dom i njegovo »carstvo« neće dugo održati. U kući, na dvorištu i u vrtu počelo se štošta mijenjati. Prije svega, roditelji više nisu držali kravu jer se blizu središta grada nije više smjelo voditi gospodarstvo. To je vrijedilo i za svinje. Veliki orah u dvorištu, koji je godinama lijepo rodio, na čijem sam vrhu nekoć često pjevao i pod kojim su se zbivali mnogi značajni događaji, iznenada se slomio za jedne velike oluje. To je nekako slutilo na veće zlo. Po bratovoj želji i zamisli došlo je do dogradnje novog dijela kuće na mjestu gdje je bio mali vrt i ulaz. To je sasvim izmijenilo fasadu kuće.

Nekako u isto vrijeme zahvatila je našeg oca, koji je već više godina bio u mirovini, teška bolest, kojoj se nije mogao odrvati i u prosincu godine

1934. umro je od potpune iscrpljenosti. U ojađenom i tužnom domu ostala su samo tri slaba ženska bića: majka, sestra Reza i njezina Zdenka, sada već gimnazijalka, koje su nastojale produljiti život tom starom obiteljskom gnijezdu i koliko-toliko uščuvati već prilično zapušten vrt. No ni to nije dugo trajalo. Nakon nekoliko godina ostavila je dom i Zdenka, koja je već maturirala i pošla u Zagreb te započela studij. Međutim, posjetivši za jednih praznika Brod i naš dom, upoznala se s jednim inženjerom, bakinim i maminim podstanarom, koji ju je zavolio i oženio. Nakon kraće službe u Brodu muž joj je dobio premještaj u Srbiju i oboje su napustili i naš dom i Brod.

Tako su u našem starom gnijezdu preostale još samo dvije majke kojima su osamljenost i tuga za djecom iz dana u dan podgrizale već ionako raspucano korijenje života. I obadvije kao da su i predosjećale da im se primiče svršetak. A to se i dogodilo.

Strašan vihor drugog svjetskog rata, koji je četrdesetih godina zahvatio gotovo sve kontinente i narode, pa i našu domovinu, spremio je u grob najprije našu dragu majku (1944), a potom i sestru (1945), dok su nama preživjelima ostale samo ove uspomene na njih i na nekadašnje »malo carstvo« našeg doma.

Ali — kako to »carstvo« nije živjelo izolirano od cjeline našeg rodnog grada, nego se razvijalo i raslo zajedno s njim, jasno je da su nas te uspomene često navodile, i još nas uvijek navode, na različita sjećanja iz te prošlosti u našem »gradu na rijeci«. Pa uđimo malo i u tu prošlost!

PRIČA O MILKI

U vrijeme mojega dječaštva mnogi su Brođani uz svoje kuće gradili i male gospodarske zgrade u kojima su hranili stoku i perad. A budući da su od stoke najviše držali krave, staja je bila glavna gospodarska zgrada.

Takvo malo gospodarstvo imala je i naša obitelj. Hranili smo, doduše, i svinje pa i kokoši, ali smo glavnu pažnju posvetili kravi jer smo od nje imali najviše koristi. Naša Milka — kako smo je zvali od dragosti — hranila nas je mlijekom, sirom i vrhnjem, a mi smo joj zauzvrat davali pokošenu travu iz bašče i vodili je na pašu. Prije Milke imali smo kravu Cvjetulju, no događaj o kojem ću pričati odnosi se na Milku, pa je ona i »glavni junak« ove priče.

Rekoh da smo Milku vodili na pašu, ali kamo? U prvo vrijeme pasle su krave pojedinih vlasnika na različitim mjestima privatnog ili gradskog zemljišta, pa je zbog toga znalo doći do nesporazuma i sporova. Stoga je Gradsko poglavarstvo odredilo da se veliki prostor gradskog livadnog zemljišta, što ga je zatvarao donji tok rijeke Save, upotrijebi kao javni pašnjak za sve brodske krave. Ujedno je najmilo dva čordaša (madž. csordas — govedar) koji će stalno čuvati krave za vrijeme paše. Taj se pašnjak zvao »Veliki vijuš«.

Na taj pašnjak išla je svaki dan i naša Milka, samo što ju je svakog jutra netko od nas vodio do pašnjaka i predveče išao po nju. A kako je pri

dočekivanju krava znalo doći i do nereda, valjalo je dobro paziti da u pravi čas opaziš i zovneš svoju kravu.

Jednog tmurnog dana — baš kad sam ja dočekivao Milku — dogodilo se nešto neobično. Došavši na mjesto čekanja, počeo sam pažljivo promatrati krave kako se približavaju, ne bih li opazio našu Milku. I već mi se činilo da je vidim, pa pođoh nekoliko koraka naprijed i viknuh »Milka, Milka!« — kadli u isti tren dojuri i zatutnji veliki teretni auto i — krave se poplašiše i počeše mukati i bježati na sve strane... Naravno, i mi se svi prestrašismo i počesmo dozivati, očajno dozivati svaki svoju kravu. »Cvjetulja!... Šarulja!... Dragulja!... Rogulja!...« itd. odjekivalo je s različitih strana, a čuo se i plač i jecanje žena i djece. Ni ja se nisam mogao suzdržati, suze mi zališe oči i očajno dozivah: »Milka, Milka moja, dođi!« No, sve mi je bilo uzalud. Nje nije bilo: izgubila se u toj velikoj gužvi...

Zabezeknut i žalostan, prestao sam je dozivati, stao sam uz najbližu kuću i zagledao se u tmurno nebo kojim su se vukli tmasti, olovni oblaci, osobito tamo nad Savom iz koje kao da se već dizala bjelkasta maglica... No, brzo se trgnem iz tog motrenja i usne mi same počeše šaptati: »Bože dragi, očuvaj nas oda zla i budi nam u pomoći!« Ujedno počnem razmišljati: Što da učinim? Kamo da idem? Kući? — To nipošto! Kako bih mogao doći kući bez krave?

Dok sam ja tako razmišljao, opazim kako se iz obližnje Pivarske ulice približava jedna žena tjerajući pred sobom šarenu kravu. U meni se odmah sve uzbudi i kad se sasvim približila, bojažljivo upitah:

»Je li se i Vaša krava poplašila i pobjegla?«

»Jest!« odgovori ona i nastavi: »Zašla je u krivu ulicu, ali sam je našla i vodim je kući, u Mucvanj. A što si ti tu stao, što ne ideš kući? Vidiš li da se sprema oluja?«

»I meni je krava nestala, pa ne znam što ću. Bojim se ići kući bez naše Milke!«

»Pa što onda tu stojiš? Idi je traži po ulicama. Možda ćeš je naći kao što sam ja našla svoju Šarulju.«

I ja se maknuh... Pođoh najprije u tu Pivarsku ulicu kojom smo obično vodili Milku na pašu i kući. Zavirih u Ciglarski dol, pa i u našu Vrtlarsku ulicu, ali — Milke nigdje! Vratih se i pođoh prema Savi. Tu su još lutale neke krave, no moja ne bijaše među njima. Tada sam pošao u unutrašnji dio grada i našao se na početku Starčevićeve (»banske«) ulice, no tamo nije bilo nijedne krave. Stoga pođoh u pravcu Trga sv. Trojstva i pokraj župne crkve u Gundulićevu ulicu jer sam u njoj opazio na kraju nekoliko krava. Ali i to se svršilo bez uspjeha — sve su to bile tuđe krave.

Tu sam malo stao da odahnem i dođe mi misao da je sve uzalud i da se valja vratiti kući — makar i bez krave! Što, zar bez Milke? To me je pitanje opet oživjelo i nagnalo da idem još dalje! Našao sam se u Širokoj (Trumbićevoj) ulici i vidio kako su u njenom gornjem dijelu tri krave skrenule u Berislavićevu ulicu. Potrčao sam što sam brže mogao, no one su već zašle u Zrinsku ulicu, a kad sam tamo stigao, njih je progutao mrak...

Sad mi je već zaista bilo dosta! Žalostan, umoran i gladan, nisam mogao dalje, a kako je uz to već bio mrak, odlučio sam napokon poći kući, pa kud puklo da puklo... Umor i glad bili su jači od straha!

Kod kuće su, dakako, majka i sestra zabrinuto sjedile u kuhinji i čekale mene i kravu. Došavši u otvoreni hodnik, vidio sam ih kako, osvijetljene slabim petrolejskim svjetlom*, nešto ozbiljno razgovaraju. Čuo sam majčin glas: »Za ime Božje, što se je s njima moglo dogoditi?« I kad sam otvo-

*U to vrijeme još nije bilo u Brodu električne rasvjete.

rio kuhinjska vrata i stupio unutra, obadvije me saletješe pitanjima:

»Šta je s tobom? Gdje si tako dugo? Jesi li doveo kravu?«

Kako nisam odmah smogao riječi, šutio sam i suze mi navru na oči, a majka će opet:

»Zašto šutiš? I zašto plačeš? Odmah reci što se dogodilo.«

»Nema Milke« istisnem napokon kroz zube.

»Štooo? Ded već jednom govori!« navali majka.

Sabravši se malo, ispripovjedio sam sve što se dogodilo i kako sam dosad lutao po gradu i tražio Milku, ali je nisam našao.

I majka i sestra su napeto slušale, a kad sam završio, majka teško uzdahne i reče:

»Sam Bog zna kud je odlutala i što će s njom biti! Hajdemo sad na večeru, a poslije ćemo se dogovoriti za sutrašnju potragu.

Večera je bila kratka i nije nam baš prijala, što je i sasvim razumljivo u takvim okolnostima. Svi smo bili napeti i žalosni. I sam dogovor bio je kratak: poći ćemo nas troje — svako u drugom pravcu.

Sutradan smo po dogovoru pošli u potragu, i to: majka u predio Lutvinke, sestra Strossmayerovom ulicom pa ulicom sv. Lovre prema groblju, a ja sam pošao opet u Široku i Berislavićevu ulicu, ali sam iz njih produljio pokraj »Slaveksa« do željezničke pruge. Štaviše, prešao sam i prugu i obišao gotovo sve ulice »Malog Pariza« zagledajući u mnoge bašče ne bih li gdje ugledao Milku. No nje nije bilo nigdje.

Isto je tako bilo bezuspješno i majčino i sestrino traženje. Stoga smo treći dan prestali tražiti i pomirili se s tim da je Milka za nas izgubljena.

No istoga dana po podne ja sam morao ići u Zdravkovićevu knjižaru po olovke i poslije toga na Jelačićev trg u željezaru. Obavivši te poslove, vraćao sam se Mesićevom ulicom kući. Kad sam

stigao do gostionice Mike Damjančevića i prešao preko ceste na stazu prema Strossmayerovoj ulici, sa staze sam opazio kapiju i dvorište mesara Teufela, a u pozadini iza ograde dva teleta i nekoliko krava. »Hm« — rekoh sam sebi »mesar je kupio marvu za klanje! Da ja to malo vidim!« Pođem prema dvorištu, uđem u nj i gledam najprije iz daljega: jedna mi se krava učinila slična našoj. Dođem bliže i — »Oh, Isuse!« — ote mi se iz usta — »Pa to je Milka!« A ona, ugledavši me, počne mukati... »Milka, Milka moja!« stadoh je umiljato zvati — ali se u taj tren pojavio trbušasti susjed mesar i upita me:

— Što ti, dječače, ovdje radiš?

— Zovem našu kravu! — rekoh ja uzbuđeno pokazujući na Milku.

— Vašu kravu? — upita on i dođe bliže da je bolje pogleda, a ja još glasnije odgovorim:

— Jest, to je naša krava!

Videći on da ja tako sigurno odgovaram, upita:

— A zašto je vaša krava među ovima koje sam kupio za klanje?

— To i ja pitam i čudim se da je ona ovdje.

Tada mu ispripovjedim kako nam se krava izgubila i kako smo je dugo tražili, a on reče:

— Valjda je onda bježeći dolutala ovamo pa, vidjevši ove krave, ostala pokraj njih, a netko ju je pustio u obor. I ja sad vidim da tu kravu nisam kupio. No moglo se lako dogoditi da je moji momci zakolju s drugim kravama. Dobro je da si ti pogledao u dvoršte. — Nego, ti mi se nekako činiš poznat.

— Pa ja sam tu, iz susjedstva i dolazio sam k vama po meso.

— Onda idi brzo kući i dođi s mamom po kravu! Čekat ću vas.

Odjurio sam kao strijela. Došavši kući, rekoh ukratko majci o čemu se radi, a ona, križajući se od čuda, povikne: »Hvala Ti, Bože!« i odmah pođe

sa mnom k mesaru. Kad smo stigli, Milka je opet od radosti počela mukati, a mesar nam je preda govoreći: »Evo vam, susjedo, vaše Milke! Tako ste je daleko tražili, a bila je tako blizu: čak u najbližem susjedstvu!«

A majka na to odgovori: »Hvala Bogu da je i tako prošlo! Jer Vi ste je mogli i zaklati i prodati njezino meso, možda čak i nama, a da toga ne bismo ni znali.«

Govoreći tako, gladila je Milku po leđima.

Potom odmah krenusmo prema izlazu. Zapadno je sunce upravo obasjavalo bakreni toranj i križ župne crkve sv. Stjepana kad smo majka i ja s Milkom napustili mesarovo dvorište i brzim koracima kroz Strossmayerovu ulicu pošli kući.

KAD SMO BILI MINISTRANTI

Nekoć su u Slavonskom Brodu, odnosno Brodu na Savi, postojale samo dvije katoličke crkve: župna crkva sv. Stjepana (kralja), koja se nalazila u središtu grada (gdje je i sada), i franjevačka crkva, točnije Crkva sv. Trojstva, u sklopu Franjevačkog samostana — uz rijeku Savu.

Kako je naša obitelj stanovala blizu župne crkve, svi smo nedjeljom obično išli u nju na ranu misu, a kad smo mi djeca počeli polaziti školu, prisustvovali smo sa cijelom školom đačkoj misi koja je bila u devet sati.

U školi se tada učio i vjeronauk kao obligatan predmet, pa je k nama, katoličkim učenicima, dolazio vjeroučitelj Slavko Kosina. On nas je u drugom razredu pripravio i za prvu svetu pričest. Taj nas je događaj, dakako, još više povezao s crkvom i katehetom koji nas je sve češće okupljao i u crkvi i u školi. Tako je to išlo do četvrtog godišta. Tada je novi kateheta opazio da rado gledamo ministrante, pa je iza jedne mise pozvao nas nekoliko k sebi i upitao nas:

»Dečki, koji bi od vas htjeli biti ministranti?«

Javili smo se svi, a on se nasmiješio i rekao:

»Dobro! No — vidjet ćemo hoćete li svi moći. Ja ću vam sada podijeliti nekoliko listova na kojima su natiskane latinske molitve potrebne za ministriranje (u ono se vrijeme misa govorila na latinskom jeziku). Te ćete molitve morati naučiti napamet da možete svećeniku odgovarati. No, najprije ih treba naučiti čitati. A da biste to mogli naučiti, kod nekih sam riječi u zagradi naznačio njihov izgovor.«

Kad nam je razdijelio listove, rekao je:
»Sada ću vam još pročitati te molitve, a vi pažljivo slušajte i onda kod kuće najprije vježbajte čitanje. I kad budete vidjeli da vam to ide, onda učite napamet. Slijedeće nedjelje opet ćemo se sastati i vidjeti kako je koji uspio.«

Na slijedećem sastanku kateheta nas je malo ispitivao i zajednički smo čitali i vježbali izgovor. Ujedno nam je rekao što znači koja latinska riječ, pa smo tako lakše mogli pamtiti. Nešto teže bilo je kod dugačke ispovijedne molitve (»Confiteor...«), ali nas je kateheta upozorio da pažljivo slušamo svećenika koji prije nas govori tu istu molitvu s dvije male izmjene, pa će nam biti lakše izgovoriti svoj »Confiteor« (Ispovijedam se...).

Malo-pomalo svladali smo i te molitve i sve drugo što je trebalo znati kod ministriranja — i tako smo postali pravi ministranti. To smo svoje novo zanimanje tako zavoljeli da smo se i kod kuće često igrali »mise«. Misno ruho načinili smo od starih haljina mojih sestara, hostije smo izrezali iz onih bijelih listića (oblata) koji su inače služili za kolače, a kao vino služio nam je sok od ribizla... Te »mise«, dakako, nisu bile ni svete ni savršene...

U crkvi smo se već dobro poznavali i sa župnikom i s kapelanom, jer smo njima svaki dan ministrirali i oni su nas često zvali u župni dvor da im pomognemo sređivati svetojeronimske knjige (župnik je, naime, bio povjerenik Društva sv. Jeronima). Tamo smo prvi put vidjeli katolički kalendar »Danicu« i druga svetojeronimska izdanja, a neke smo knjige i dobili na dar. Koji put smo išli pomagati i zvonaru, odnosno njegovoj ženi, kad su od pšeničnog brašna pekli hostije za pričešćivanje. Mi smo tada iz velikog pečenog lista modlom izrezivali veće ili manje hostije, a ostatke su nam oni dali da ih pojedemo. To nam je bila nagrada za trud.

U župnu crkvu dolazili su povremeno i svećenici iz drugih župa kao gosti, pa je trebalo i njima

ministrirati. No od njih smo obično poslije mise dobivali male nagrade. Još se i sada sjećam kako sam prvi put dobio takvu ministrantsku nagradu i kako sam, vraćajući se poslije kući, tim novcem (a bio je to tzv. »petak«, tj. pet novčića ili krajcara) kupio u mesnici vrećicu čvaraka i u pekarnici dvije zemičke — za ono doba fini zajutrak!

Kad smo iz četvrtoga godišta osnovne škole prešli u građansku školu, dobili smo novoga katehetu Dominka Šarčevića koji je poslije, kad se građanska škola pretvorila u gimnaziju, bio neko vrijeme i gimnazijski vjeroučitelj i ekshortator (propovjednik) na nedjeljnim đačkim misama. Otada je, dakako, trebalo i njemu ministrirati. No, na školskim misama nije bilo ugodno ministrirati jer je crkva bila dupkom puna pa su učenice, koje su stajale u svetištu blizu oltara, često i smetale nama ministrantima. Neke su iza nas običavale brbljati, a katkada su nas, osobito za vrijeme klečanja, i povlačile za ministrantske košulje ili greble po našim potplatima...

Ministrantska služba bila je vezana i za druge crkvene funkcije unutar crkvene godine, tako npr. za blagoslov kuća u vrijeme Bogojavljenja, a to je znalo potrajati više dana. Blagoslov je obavljao kapelan, a s njim su išli zvonar i dva ministranta. Jedan je ministrant išao naprijed i najavljivao po kućama dolazak svećenika, obilježavajući križićem vrata onih vjernika koji su željeli blagoslov, a drugi je nosio tamjan i kadionicu. Kapelan je imao na sebi plašt (palijum), ispod njega kratku svećeničku košulju (roketu), na glavi četvrtastu kapu (kvadrat), a u ruci je nosio raspelo. Ministranti su također bili u svojoj ministrantskoj odjeći s manjim kvadratima na glavi, dok je zvonar išao u građanskom odijelu. Na svakom smo ulazu pjevali »Narodi nam se...«. Zvonar je odmah na ulaznim vratima stana kredom napisao »19+G+M+B+16« (na početku i svršetku su brojke tekuće godine, a u sredini kratice

imena triju mudraca s Istoka, tj. triju kraljeva: Gašpara, Melkiora i Baltazara koji su došli u Betlehem da se poklone Isusu). U određenoj prostoriji s okićenim borom kapelan je na pripravljeni stol sa zelenom pšenicom i upaljenom svijećom metnuo raspelo i rekao: »Mir kući ovoj...!« Izmolivši obrednu molitvu blagoslova, poškropio je i okadio prostoriju i ukućane te svima pružio raspelo da ga poljube... S nekoliko oproštajnih riječi, a katkada i s kratkim razgovorom posjet je bio završen. U imućnijim kućama znala nas je domaćica ponuditi jelom, pa je razgovor i dulje potrajao.

Zanimljive su bile i druge službe ministranata koje su se redale tijekom crkvene godine, kao što su one kod obreda u Velikom tjednu, kod lamentacija i uskrsnuća, zatim u vrijeme »prosnih dana« i kad se u procesiji išlo blagoslivljati žito, pa onda sudjelovanje u svečanoj tijelovskoj procesiji kad se pod »nebnicom« nosilo Svetotajstvo kroz glavne ulice grada — uz pratnju svećenstva s ministrantima, školske djece s učiteljima i učiteljicama, vjerskih društava, gradskog poglavarstva i kulturnih društava, vojne glazbe s kapelnikom i vojnim odredom (koji je na četiri mjesta kod blagoslova izvršio počasnu paljbu!) i mnoštva građana — a sva su crkvena zvona kroz to vrijeme svečano zvonila... Bili su to nezaboravni trenuci za sve učesnike u procesiji, pa i za nas ministrante!

Od svih tih ministrantskih službi meni se ipak najviše usjeklo u pamet posluživanje kod mise. I napose je na mene uvijek snažno djelovao trenutak pretvorbe: Kad je svećenik podizao svetu hostiju i kalež s vinom, a ja pokraj njega zvonio, redovito sam imao osjećaj da se događa nešto veliko i sveto...

No — u našem ministrantskom životu bilo je i dosta razonode. U sakristiji smo često premetali misno ruho, igrali se s kadionicama, penjali se na sakristijski kor koji nas je uvijek privlačio svojim bogatim inventarom. U crkvi smo u slobodno vrijeme sa zvonarom i njegovom ženom uređivali oltare

i kitili ih cvijećem, ili smo sjedili pod »nebnicom« na desnoj strani svetišta i promatrali »božje oko« naslikano u trokutu na stropu nebnice, a ono nas je sjetilo poznate rečenice: »Jedno oko uvijek gleda, kom se sakrit' ništa ne da!«

Crkveni kor privlačio nas je svojim orguljama. Bile su to starinske orgulje »na mijeh«. Da bi se dobio zrak za svirale, trebalo je pokretati, tj. »gaziti« polugu mijeha. A mi smo to vrlo rado činili! Također smo rado »pomagali« orguljašu: izvlačili mu registre kad bi nam on namignuo ili »nehotice« pritisnuli koju tipku na manualu...

Više od svega privlačio nas je crkveni toranj. A imao je i čime privlačiti. U njemu je bilo mnogo toga što je nama bilo nedokučivo i tajnovito. Ugrađen donjim dijelom u fasadu crkve, služio je ujedno i kao ulaz u crkvu. Odmah iza tog ulaza vodile su uokrug stube na prvi sprat. Taj smo dio upoznali kad smo prvi put išli sa zvonarom da mu pomognemo zvoniti. U njemu naime vise sa stropa užeta koja su u gornjem dijelu tornja pričvršćena za poluge zvona i njihovim se povlačenjem postizava zvonjava. Vrlo smo se razveselili kad nam je zvonar dao da potežemo užeta malog i srednjeg zvona, dok je on potezao debelo uže velikoga zvona. Otada smo jedva čekali da idemo sa zvonarom zvoniti. Katkada je trebalo dugo zvoniti (za pokojne i na Dušni dan) i onda bi zvonar, kad se moralo prestati, viknuo »Huja!« (to je značilo: odmor). Mi bismo tada svoja zvona zaustavili, dok bi se on samo odmaknuo od svog užeta i pustio nas da se uhvatimo za to uže u pokretu — i ono bi nas dizalo i spuštalo dok se ne bi umirilo... To je bio užitak svoje vrsti!

Drugom prilikom pokazao nam je zvonar daljnje spratove tornja, napose drugi sprat gdje je smješten »ormar« s velikim satom i mnoštvom kotača i poluga za stavljanje u pogon satova na tornju i otkucavanje vremena, odnosno sati i njihovih dijelova. Vidjeli smo i ljestve koje su vodile k zvonima i satovima, a i veliki tavan crkve.

Otkako nam je zvonar sve to pokazao, nismo imali mira i sve češće smo sami išli u gornji dio tornja i penjali se sve do zvona, rukama hvatali njih i njihove batove te provirivali kroz prozor dolje, gledajući cintor i prolaznike. A kad smo se vraćali dolje, znali smo se zadržati na tavanu crkve i tamo hvatali slijepe miševe...

I tako je cijela crkva — sa svim onim što je bilo u njoj, na njoj i oko nje — postala naše »dječje carstvo«.

No — to »carstvo« nije dugo potrajalo. Pod konac rata nastale su velike promjene. Austro-ugarska je monarhija, u kojoj smo živjeli, bila u sve težem položaju. Zbog nestašice sirovina za oružje vlast je organizirala akciju sabiranja mjedenih i bakrenih predmeta: sabirali su se mjedeni mužari, slavine, kvake, bakreni kotlovi i drugo, a došla su na red i crkvena zvona... Bio je to žalostan prizor: svi smo plakali kad su iz tornja naše župne crkve izvlašili veliko zvono...

To, međutim, nije spasilo Monarhiju, i rat se svršio njenom propašću i oslobođenjem potlačenih naroda u bivšoj njezinoj tvorevini. Tako su se i naši narodi našli u novoj državi SHS.

Kako je iste godine (1918) prijašnja građanska škola pretvorena u novu Državnu realnu gimnaziju, mi smo, ministranti, postali gimnazijalci i dobili novoga katehetu, a župna crkva dobila je novoga kapelana i — nove ministrante.

DVOMJESEČNI TUSKULUM* NA GROBLJU

Na jugoistočnoj strani grada Broda, u blizini potoka Glogovice, nalazilo se od davnine gradsko groblje koje je obuhvaćalo tri zemljišna kompleksa: s lijeve strane zavojite ceste, koja povezuje sva tri kompleksa, nalazilo se pravoslavno groblje, s desne strane, malo dalje, katoličko groblje, a iza njega cesta zavija desno, pokraj židovskoga groblja, i vodi dalje prema selima Vrbi i Ruščici. Nasuprot ulazu u katoličko groblje nalazila se u vrijeme moje mladosti kućica u kojoj je stanovao grobar koji je pazio na groblje i uređivao ga. Toj je kućici pripadalo i malo gospodarstvo: štala s kravom i konjem, zdenac na kotač, svinjac (sve to u ovećem dvorištu), a iza dvorišta je bila prostrana bašča koja je sezala do gornjeg dijela pravoslavnoga groblja.

Cijelo to područje, skupa sa spomenutom grobarevom kućicom i baščom, bilo je u ono vrijeme prilično odijeljeno od gradskog područja, jer su se između njih nizala polja, koja su najvećim dijelom obrađivali doseljeni Bugari, a isto je tako na tu odvojenost utjecala i Glogovica koja je, tekući sa sjeverne strane, tu protjecala i koji kilometar dalje utjecala u Savu. Prema tome je groblje bilo kao na nekoj osami. No ta je osama bila samo prividna. Mnogo je svijeta tu danomice prolazilo pokraj groblja i preko glogovičkog mosta idući na groblje ili u obližnja sela. A da ni u samom groblju nije bilo onakve tišine kakva bi se očekivala na takvu mjestu,

*Boravište izvan gradske buke, osama.

što više, da je i tu znalo biti i buke i gužve, doznat će čitaoci iz daljnjega pričanja, napose onoga koje se odnosi na život u grobarevoj kućici.

Za mojih dječačkih godina grobarsku je službu vršio rođak naše obitelji Franjo Lang, oženjen, ali bez djece, zbog čega su i njega i ženu posjećivali gotovo svi njihovi rođaci, a među njima, dakako, i naša obitelj. Mi smo ih zvali čika Franja i teta Kata. I koliko je god nama djeci za prvih posjeta bilo neugodno dolaziti u taj grobljanski ambijent, malo-pomalo navikli smo se i na to, pogotovu kad su se kod čike Franje i tete Kate slavili rođendani, imendani ili blagdan sv. Lovre, grobljanskog zaštitnika. Tih je dana kod njih znalo biti vrlo veselo.

Kad je jednog proljeća naš otac obolio od neke kožne bolesti, roditelji su smatrali potrebnim da se brat Ivo i ja, kao najmlađa djeca, za vrijeme dok traje ta bolest, sklonimo kod rodbine. Stoga su se sporazumjeli s čikom Franjom i tetom Katom da budemo kod njih sve dotle dok tati ne bude dobro. I tako smo se brat i ja početkom ljeta preselili na groblje. I kad smo se kod njih smjestili i počeli razgovarati o toj promjeni, pitali smo tetu Katu koja nam je pokazivala dvorište i bašču:

— A što ćemo mi, teto Kato, kod Vas raditi cijelo ljeto?

— Što ćete raditi? — ponovi ona pitanje i, zaokruživši pogledom dvorište, vrt i groblje, nastavi: »A zar biste vi htjeli nešto raditi, i zar se niste umorili u školi? Sada su vam praznici!«

— Pa jesu praznici, ali mi smo kod kuće u praznicima obavljali kojekakve domaće poslove — odgovori Ivo.

— A što ste radili?

— Pomagali smo mami u vrtu, a i tata nas je često zvao da mu pomognemo piliti drva na kozlu. S jedne strane kozla vukao je on, a s druge smo se strane nas dvojica izmjenjivali.

— Vidiš, vidiš, kako je to bilo lijepo! A što ste još radili?

— Jutrom smo vodili Milku na pašu, a predvečer smo išli po nju.

A jeste li se dospjeli igrati? Jeste li išli na kupanje u Savi?

— Jesmo. Nekad smo se igrali kod kuće i penjali se na naš veliki orah u dvorištu, nekad smo bili kod susjeda, a nekad smo išli k Savi i tamo se kupali ili pecali ribe.

— Dobro. Ako je tako, onda ćete i kod nas imati prilike i za rad, i za igru i za kupanje. Samo — ovdje nećete piliti drva, jer mi imamo već ispiljena drva, i nećete voditi kravu na pašu, jer mi našoj Šarici dajemo svježe pokošenu travu, ali ćete nam moći, ako budete htjeli, pomoći kod uređivanja groblja. A što se tiče kupanja, moći ćete to obaviti ovdje u Glogovici. Koji put ćemo se odvesti i na Poloj, tj. na veliku savsku plažu izvan grada.

— A gdje ćemo se igrati? — požurih ja s pitanjem da preteknem brata Ivu, koji je dosad neprestano govorio.

— Gle, napokon si se i ti, Jozo, javio s pitanjem, i to najvažnijim! — nasmijala se teta Kata i odmah odgovorila: »Pa igrat ćete se gdje god budete htjeli — eto, tu na dvorištu, kraj bunara, u vrtu, ili eno tamo — na livadi kraj pravoslavnog groblja«, odgovori teta Kata pokazujući prstom prema onoj strani groblja, a onda doda: »Pa i kraj Glogovice! Samo pazite da se koji ne utopi, jer u njoj ima i dubokih mjesta!«

— Pazit ćemo! Pazit ćemo! — odgovorismo obojica.

I tako se završio naš prvi razgovor u našem novom boravištu.

* * *

Već prvih nekoliko dana našeg boravka na groblju pokazalo je da nam tu neće biti ni dosadno ni neudobno. Zahvaljujući susretljivosti i dobroti,

a i vedrom raspoloženju tete Kate i čike Franje, obojica smo se brzo posve udomaćili. Tome su pridonijele još dvije osobe koje su se u to vrijeme našle u kući: tetina rođakinja Fanika, koja je tu bila u gostima i pomagala u kući, a voljela je uz posao pjevati, i nećak Jozo, koji je tu stanovao i radio u gradu kao bravarski pomoćnik, a u slobodno je vrijeme pomagao čiki Franji. Tako su čika Franja i teta Kata dobili dva stalna pomoćnika, a nas dvojica pridružili smo se kao privremeni »dobrovoljci«. No posla je bilo za sve — počevši od sitnih poslova u kući i u dvorištu do velikih poslova u bašči i u groblju.

U svim tim poslovima vrijeme nam je brzo prolazilo, a kako smo se u međuvremenu dosta igrali, kupali i zabavljali, Ivo i ja nismo ni opazili da je već prošao jedan mjesec praznika.

Nastupili su prvi dani mjeseca kolovoza i približio se blagdan sv. Lovre, koji je bio zaštitnik rimokatoličkoga groblja. Za taj dan trebalo je u groblju opet mnogo toga načiniti. Prije svega morala se očistiti i urediti crkva sv. Lovre u kojoj je uvijek toga dana brodski župnik čitao svečanu misu za sve pokojne. Stoga nas je i tu čekao velik posao: čišćenje i pranje crkvenog poda, prozora i ulaznih vrata, pa oltara i svijećnjaka, postavljanje novih oltarnika, čišćenje trave oko crkve. Isto smo tako morali čistiti i uređivati one grobove čiji su vlasnici to posebno naručili, a tih je bilo mnogo. U tim smo poslovima svi sudjelovali, dok su čika Franja i veliki Jozo popravljali oštećene grobnice.

Tih smo dana radili od jutra do mraka s malim prekidom za vrijeme ručka, a kako je bila velika vrućina, morali smo se iza ručka malo »namočiti« u obližnjoj Glogovici da možemo nastaviti rad.

Pred blagdan su dolazili na groblje i oni koji su sami uređivali svoje grobove, tako da je cijelo groblje postalo veliko radilište. Na jednoj strani mogao si vidjeti kako kose travu oko grobova i

čiste staze između njih, na drugoj kako sipaju bijeli šljunak i grabljama ga razvlače po grobu ili po stazi. Dalje opet vidiš kako sade cvijeće u krugove ili redove, učvršćuju križeve i kite ih zelenim vjenčićima ili stručcima cvijeća utiskujući u zemlju oko njih voštane svijeće ili kandila sa uljem i žišcima. Na grobnicama imućnih građana peru se mramorni spomenici i nadgrobne ploče, čiste se mesingaste karike, skupocjene vaze i viseća kandila...

Na sam blagdan počeli su već od ranog jutra dolaziti na groblje i pojedinci i skupine, a oko desete ure nastala je i pred ulazom i u samom groblju prava stiska. Pred ulazom su tu stisku izazvali licitari koji su, jedan s lijeve a drugi s desne strane, pod svojim šatrama prodavali svijeće i medičarske kolače i igračke. Na svijeće su navalili odrasli, osobito žene, a na medenjake, šećerna oblizala i različite igračke od tijesta navalila su djeca, dok su pažnju djevojaka privlačila velika i mala licitarska srca sa četverouglastim zrcalima u sredini. Također se mnogo djece natiskalo na krajevima tezge gdje je jedan momak točio šerbet, tj. svježu medovinu. Tu se neprestano točilo i pilo...

Sva ta gužva oko licitarskih tezgi prilično je otežala i samo ulaženje u groblje. No još je veća stiska bila u crkvi, osobito za vrijeme mise. Kako je crkva bila premalena za toliko mnoštvo, mnogi su slušali misu pred crkvom, a neki su se samo kratko vrijeme tu zadržali i onda pošli prema grobovima svojih pokojnika.

Poslije mise obavljali su župnik i kapelan blagoslov grobova, a u isto vrijeme čulo se s nekih grobova oplakivanje pokojnih. Posebno se isticalo ridanje jedne mlade žene: »Jao, jao! Kuku mene kukavice, zašto si me ostaviooo...?«

Posjećivanje groblja produžilo se i preko podneva, a bilo ga je i kasnije, osobito iza večernjice, tj. oko četiri sata po podne. Podvečer su se, napo-

kon, posjeti prorijedili i pomalo prestali, a kad se zamračilo, na nekim je grobnicama svjetlucalo još samo pokoje svjetlo iz kandila. Ljudski se glasovi nisu više čuli. Uskoro su i crkvica svetog Lovre i ostale kapelice, i spomenici i grobovi sasvim utonuli u mrak i tišinu koju je tu i tamo prekidalo jedino jednolično i otužno cvrčanje cvrčaka...

Tako se završio i blagdan svetog Lovre koji nam je zadao toliko posla. Umorni od naporna rada prethodnih dana, a i od mnogih posjeta rodbine, koja se — posjećujući groblje — navraćala čiki Franji i teti Kati, i mi smo se u kući pomalo smirili i ranije polijegali da se od svega toga čestito odmorimo.

* * *

Slijedećih dana život se vratio u normalu pa smo mogli veću pažnju posvetiti sitnim, domaćim poslovima u kući, dvorištu i bašči, a uz to smo češće mogli ići na kupanje, dakako, najviše na Glogovicu, a koji put i na Poloj.

Navečer bi obično ranije večerali pa onda iznijeli stolice na dvorište i, sjedeći pod dudom uz ogradu, razgovarali, šalili se i promatrali prolaznike koji su se iz grada vraćali u obližnja sela. Pri tom smo opazili da gotovo svaki od njih, prolazeći pokraj samog groblja, zapjeva kakvu pjesmu ili počne fićukati, a kad se udalji od groblja, prestane pjevati. Zaključili smo da je posrijedi strah od mrtvih! Isto se događalo i u kasnoj noći, pa nas je to pjevanje znalo i probuditi. Kad su nas tako trojica mladih jedne noći probudili svojim pjevanjem, Ivo je brzo ustao, ogrnuo se bijelom plahtom i stao na prozor (okrenut prema cesti) te počeo mahati rukama i plahtom vičući: »U-u-u! U-u-u!...« Sva trojica pogledaše prema prozoru, prestaše pjevati i pobjegoše... A mi smo se toliko smijali da nismo dugo mogli zaspati. A kada smo ujutro sve ispričali teti Kati i čiki Franji, i oni su se smijali govoreći: »Eh, jeste obješenjaci! Dobro ste im natjerali strah u kosti! Pa to su i zaslužili! Zašto svojom noćnom galamom ne daju spavati ni nama živima ni našim dragim pokojnicima?«

* * *

Približio se konac mjeseca kolovoza. Još uvijek je bilo lijepo toplo vrijeme, pa kako nije bilo nekog naročitog posla, išli smo češće na kupanje, i to sada više na Poloj, kamo nas je kolima vozio čika Franja. A kako smo obično išli svi, bila su nas puna kola pa je Šiml, tj. naš konj, imao šta voziti. Kad smo se udaljili od groblja, počeli smo i pjevati. Počela je, dakako, Fanika, a mi prihvatili i nastavili... »Hajde, Kato, hajde zlato, hajde sa mnom celer brati...« ili »Sunce jarko, sunce jarko, ne sijaš jednako...« i druge, u ono vrijeme popularne građanske i narodne pjesme. I tako je to išlo sve do Poloja gdje je obično u to doba (poslije podne, oko tri sata) bilo već prilično mnogo kupača — i odraslih i djece. Poloj u ono vrijeme nije imao uređenog i ograđenog prostora za kupanje s kabinama za svlačenje i oblačenje, nego je to bila duga prirodna pjeskovita i otvorena obala (plaža) na kojoj se kupalo slobodno (bez naplate), a svlačenje i oblačenje obavljalo se na gornjem dijelu obale uz savski nasip. Tu smo i mi obično ostavljali kola, koja su nam kod svlačenja poslužila kao paravan (zaslon), i onda sišli na pijesak i našli si mjesto na kojem smo se poslije svakog kupanja (u vodu smo išli više puta) sunčali i pričali... To je naše kupanje trajalo dva do tri sata, a katkad i do zalaska sunca. Koji put nas je i glad potjerala kući.

* * *

Prolazili su posljednji kolovoski dani, a u nama dvojici, u ivI i u meni, pojavilo se najednom neko

čudno i pomalo tugaljivo osjećanje da ćemo se uskoro morati rastati s ovim našim dragim društvom i boravištem koje smo, uza svu njegovu grobljansku atmosferu, zaista neobično zavoljeli. Ali — iznenada se dogodilo nešto što je prilično potreslo naše osjećanje i naše raspoloženje.

Par dana prije svršetka mjeseca, kad smo se svi, osim velikog Joze, našli kod ručka, rekao je čika Franja da on ima obaviti jedan važan posao, pa nas ne može voziti na Poloj. Kako teta Kata i Fanika nisu bile raspoložene za pješačenje, dogovoreno je da idemo samo mi dečki. Čika Franja je dodao da povedemo sa sobom i Šimla pa da i njega okupamo na lijevoj strani, kod ušća Glogovice u Savu, gdje su ga obično prije kupali. Iza ručka je stric otišao na kratak odmor, teta i Fanika su prale suđe, a nas dvojica smo dočekali velikog Jozu i obavijestili ga o svemu. On je brzo pojeo svoj ručak pa smo već u tri sata izveli Šimla i pošli prema Glogovici i onda uz nju dosta brzo stigli do njezina ušća gdje počinje i Poloj.

Tu smo se malo odmorili a potom se svukli za kupanje. No veliki je Jozo naglo okrenuo glavu prema desnoj obali Glogovice i pogledavao na žarko osvijetljenu pješčanu plažu, udaljenu koji stotinjak metara od Glogovice. I okrenuvši se k nama, reče:

— Dečki! Idemo mi sa Šimlom na drugu stranu, tamo je ljepše za kupanje i za sunčanje, a stvari mogu ostati ovdje.

— Ali čika Franja je rekao da ste to uvijek ovdje radili — izletjelo je meni iz usta, a veliki mi Jozo odmah začepi usta govoreći:

— A šta ti znaš kako je to bilo? Čiki Franji se uvijek žurilo, pa mu se nije dalo prelaziti na drugu stranu, a mi sada imamo dosta vremena, pa ćemo to izvesti ovako: ja ću ići naprijed i voditi Šimla ularom, a vi idite za njim i vičite: »Điјo!«

Rekavši to, Jozo pođe sa Šimlom do vode, uđe u potok i povuče konja u vodu, a mi pođosmo za

njima. Dubina vode bila je oko jedan metar, ali je na sredini korita bilo dosta mulja i dok je Jozo sretno pregazio taj mulj i primakao se drugoj strani, Šiml je zastao. Nato smo Ivo i ja ušli u vodu iza Šimla i poticali ga vičući: »Điјo, Šiml, điјo!« Ali — Šiml je ostao stajati. Tada smo ga pokušali u isto vrijeme mi otraga tiskati a Jozo s druge strane vući ularom, no — sve je to bilo uzalud! Konj je stajao u vodi kao ukopan. Bilo je očito da se Šiml zaglibio u mulj kojega se ovdje, pri ušću u Savu, mnogo nakupilo.

Prestrašili smo se sva trojica i nemoćno načas zašutjeli, a onda veliki Jozo povikne:

— Jozo! Hajde se brzo obuci i trči kući po čiku Franju! Reci što se dogodilo i neka odmah dođe i ponese veliko uže!

Nisam baš rado išao s tom žalosnom viješću, ali drugog izlaza iz tog zla nije bilo.

Kad sam stigao kući i dršćući od uzbuđenja sve ispripovjedio, čika Franja se strašno rasrdio vičući: »Što ste mi to načinili? Što ste to načinili?« Ipak je brzo uzeo užeta i za kratko vrijeme stigosmo na Poloj. Vidjevši situaciju, koja se nije ništa promijenila, odmah se svukao, ušao s užetom u vodu i svezao ga oko Šimlovih leđa i trbuha u prednjem dijelu tijela, zatim ga provukao između prednjih nogu i s dvostrukim ostatkom izišao na desnu stranu gdje je veliki Jozo držao ular. Tu su obojica prihvatili uže, a čika Franja je dao uputu: »Sad ćemo oprezno i lagano povlačiti i popuštati, povlačiti i popuštati...« Kako smo Ivo i ja bili na drugoj strani, a željeli smo pomoći, rekao nam je da odemo malo unatrag i prijeđemo na mjestu gdje nema mulja, pa ćemo onda svi vući. To smo i učinili.

I tako smo svi uprli i lagano, složno potezali. Teško je išlo, no ipak je krenulo... Šiml se počeo micati... Tada smo uprli sve snage i bez popuštanja naglo povukli i — konj se našao na desnoj obali

oslobođen vodenih veriga... U početku je malo posrtao od umora, no brzo je živnuo, pogotovu kad smo ga oprali savskom vodom. I sami smo se na brzinu oprali, obukli se i desnom stranom Glogovice krenuli kući. Umorni i šutljivi (mi se dečki nismo usudili govoriti, a čika Franja je, čini se, još uvijek bio srdit), sporim i teškim koracima, kao i naš Šiml, vukli smo se prema glogovičkom mostu na grobljanskoj cesti. I žalosno je izgledala ta naša povorka: naprijed veliki Jozo — pokunjen, držeći ular i osjećajući svoju krivnju za svu ovu nevolju, za njim Šiml — pognute šije i jedva dižući noge, onda Čika Franja sa užetima — namrgođen i očito ljut, i nas dvojica — također pokunjeni, no više u strahu što će biti kod kuće. Bilo je, naime, jasno da čika Franja ovdje suzdržava svoj bijes i da će kod kuće biti svašta.

Međutim, kod kuće se, začudo, nije ništa dogodilo. Kad smo stigli i kad je teta Kata, sva u brizi, pitala što se to dogodilo, čika Franja je samo rekao: »Tako to biva kad mladi ne slušaju starijih. Hvala Bogu da nije bilo većega zla! Nek' ti oni pričaju.« I još je dodao: »Vi, dečki, odvedite konja u staju i nahranite ga, a onda svi večerajte bez mene, jer ja idem odmah u krevet!«

Teta Kata ga je na te riječi čudno pogledala, a velikom Jozi i nama dvojici je odlanulo, jer smo očekivali buru... Zadovoljni takvim svršetkom, veselo smo obavili posao u staji, a onda — za vrijeme večere — ispripovijedali teti Kati što se desilo na Poloju.

* * *

Dva dana iza tog događaja bila je teta Kata u gradu da obavi neke poslove, pa je posjetila i naše. Oni su joj tom prilikom rekli da je tati već prilično dobro i da bismo Ivo i ja mogli doći kući. Kad nam je to na povratku rekla, dodala je da možemo

kod njih još ostati ako nam se sviđa. Kako je tu bio nazočan i čika Franja, obojica smo plašljivo pogledavali na nj i šutjeli. On je to opazio i smiješeći se rekao: »Boje se oni da ne bi opet morali ići na Poloj sa Šimlom! Je li tako, dečki?«

Videći čiku Franju nasmijana, postali smo hrabriji i pitali ga:

— A zašto nas niste sve izgrdili kad smo načinili ono sa Šimlom?

— Pa vas dvojica i niste bili krivi, veliki Jozo je vodio, on je svemu kriv. No sada je dosta o tom! Vi ste obojica dobri dečki pa — kako je već rekla teta Kata — možete još ostati kod nas.

Teta Kata se smijala i čekala naš odgovor. Ali — u taj čas mi smo se sjetili škole, pa Ivo stoga odgovori:

— Hvala vam, teta Kato i čika Franja, bili ste nam jako dobri, no moramo se vratiti kući jer nam počinje škola!

— Na te riječi obadvoje su se slatko nasmijali, a teta Kata reče:

— E, to je onda druga stvar: dužnost je dužnost!

I tako je u vedrom raspoloženju završen naš dvomjesečni tusculum na osami brodskoga groblja.

Slijedeći dan prije podne bili smo već kod svojih.

BITKA NA GLOGOVICI

Na početku prvog svjetskog rata Slavonski je Brod opet postao veliko sabiralište vojnika. Ovaj put su se njima napunile i druge javne zgrade, škole i bolnica, pače i neke obrtničke prostorije, koje su upotrijebljene kao vojna skladišta za hranu, odjeću i obuću.

I u mnogim privatnim kućama zauzete su čak i suše (šupe) i u njih smješteni vojnici s municijom i hranom.

Tako su po cijelom gradu vrvjeli vojnici, i to iz različitih zemalja nekadašnje Austro-ugarske monarhije. Osim naših, hrvatskih vojnika, bilo je tu Madžara, Nijemaca, Čeha, Slovaka, Poljaka, Rumunja i drugih narodnosti, ali najviše, dakako, Nijemaca i Madžara. I svi su se oni, izuzevši Madžare, prilično dobro ponašali prema našim vojnicima i domaćem stanovništvu. Pomagali su im gdje su mogli u poslu i hrani. Sjećam se da su češki i njemački vojnici, koji su bili smješteni u susjedstvu (Zitterbart) — a tamo je bio i veliki vojni magazin — davali nama djeci u »porcijama« dio svoje »menaže« (vojničkih obroka) vadeći je još toplu iz kotlova...

Madžari su bili sasvim drukčiji. Mrki, srditi, bahati — uvijek su nas gledali s nekim prezirom i često vikali i psovali. Uopće su se vladali kao da su oni gospodari u našem gradu, i domaće je stanovništvo teško podnosilo tu madžarsku bahatost.

Ta je bahatost još više dolazila do izražaja u vojsci. Neki vojni odredi sastojali su se od naših vojnika, ali su im zapovijedali madžarski kaplari

koji su često iskaljivali svoj bijes na našim vojnicima.

Evo — što se jednom dogodilo!

Nas nekoliko dječaka igralo se u predjelu Mucvanja, tj. onog dijela grada koji leži pokraj Save iza Franjevačkog samostana. Najprije smo se igrali blizu gradske »pumpe« (sisaljke za vodu), onda smo preskakivali željezne pregrade na staroj »marvinskoj pijaci«, odakle smo kroz dvorište stare Repićeve kuće prešli u susjednu, Filipovićevu ulicu. Tu smo se više puta znali voziti na biciklu, no ovaj put smo odlučili poći prema Samostanu. I čim smo krenuli u gornji dio te ulice, opazili smo mnoštvo ljudi kako se skuplja pred kapijom jedne niske kuće i gleda u dvorište. Požurili smo, dakako, da vidimo što se to tamo zbiva. Došavši pred kapiju, imali smo što vidjeti:

Na povelikom četvorouglastom dvorištu, okruženu s ulične strane kapijom i dvjema kućama, a s protivne strane velikom šupom i stajom, nalazi se veća skupina vojnika. Desetak ih je u redu i stoje »haptak« (mirno!), trojica iza njih žurno prolaze i ulaze desno u šupu, a s lijeve strane, na kući koja se s ulice pružila u dvorište, vise dva vojnika pod strehom svezanih ruku, povučenih gore prema gredi za koju je zavezano uže. Dolje, nedaleko od njih, stao madžarski kaplar i dugom žilavom šibom udara po njima i grozno psuje. Kod svakog udarca njihova se tjelesa trzaju, a oni se savijaju od boli i čuje se prigušeno stenjanje...

Strašno je to bilo i slušati i gledati!

Gledaoci s ulice zgražaju se nad tim prizorom, gunđaju i potiho psuju, ali se nitko ne usuđuje glasno izreći negodovanje.

Moji drugovi i ja stojimo preneraženi usred gledalaca, ali ne možemo izdržati i jedan poviče:

»Što taj Madžar muči naše vojnike? Svinja jedna!«

»Daj šuti!« — opomenu ga jedan stariji i doda: »Madžari su sada ovdje bogovi!«

»Kakvi bogovi? Samo je jedan Bog! — povikasmo mi i nastavimo: »Bacimo na ovoga razbojnika kamenje!«

Sada se i drugi gledaoci okrenuše k nama i kad su vidjeli da mi tražimo kamenje, rekoše nam:

»Dečki, nemojte to činiti! Sada je rat... i može biti još većeg zla! Hoćete li da ovaj Madžar i vas uhvati i objesi...?«

To je bilo tako uvjerljivo rečeno da smo se zaustavili, a u isto vrijeme su neki s ulice opazili da Madžar pogledava na sve nas i pita što se to zbiva na ulici.

»Bježite što prije odavde...! Eno, kaplar već gleda ovamo!« — počeše nam svi govoriti, a mi odvratismo:

»Idemo, jer vidimo da s vojskom ne možemo ništa. Ali, pokazat ćemo mi madžarskoj školi što možemo!«

To rekosmo i dadosmo petama vjetra...

No — glas o tom događaju brzo se raširio po cijelom gradu i svuda je raslo neraspoloženje ne samo protiv madžarskih vojnika nego i protiv domaćih Madžara koji su se također bahato vladali prema domaćem stanovništvu. Stoga su se i na ulicama mogli čuti oštri protesti protiv te bahatosti.

I u školama se o tome mnogo govorilo, a pogotovo u mojem petom razredu, koji je tada bio u tzv. Širokoj ulici, i to u privatnoj kući (jer su školske zgrade u vrijeme rata bile zauzete od vojske i Crvenoga križa). Među mojim drugovima nastalo je tom prilikom takvo ogorčenje da su gotovo svi otvoreno govorili kako Madžarskoj školi, tj. đacima madžarske škole treba »navijestiti rat«.

U Brodu je naime — zbog većeg broja madžarske djece — Madžarska državna željeznica sagradila za njih školu, i to blizu Željezničke stanice. A kako su madžarski đaci i prije rata rado izazivali naše, često je dolazilo do sukoba između njih i nas. Ti su se sukobi obično dešavali blizu njihove škole, oko željezničke stanice i dalje uz željezničku prugu,

ili kod drvne industrije »Slavonija«, pa čak i na Osječkoj cesti, blizu potoka Glogovice.

Stoga nije trebalo mnogo da i sada — nakon onog mučnog događaja u Mucvanju, koji je izazvao val ogorčenja — dođe opet do većeg sukoba između nas i njih. O tome se više dana šaputalo ne samo u školi nego i na mjestima gdje smo se sastajali zbog igre.

Tih se dana veći broj nas petoškolaca skupljao u blizini stanice, oko pruge i na obližnjim livadama gdje se vršio dogovor i priprava za planiranu borbu, bolje reći bitku. Neki su madžarski đaci to opazili pa su se uskoro počele javljati i njihove »izvidnice«. Po dvojica njihovih promatrala su iz daljine kretanje naših u području stanice. Njihov se broj svaki dan povećavao.

Budući da smo mi običavali nositi sa sobom štapove i kolce, a neki su donosili i kratke vojničke lopatice (kakve vojnici upotrebljavaju za kopanje rovova, tj. »dekunga«), Madžari su zaključili da se mi spremamo na nešto što je upereno protiv njih. A kad su neki od nas ponijeli sa sobom drvene puške, a isto tako i kratke gumene pračke (»šlajdere«), počeli su to činiti i Madžari.

Tako nije ni trebalo formalnog »navještaja rata«. Osjećalo se i s jedne i s druge strane da će doći do bitke. Čekao se samo neposredan povod.

Jednog popodneva, rano iza ručka, na nekoliko je teretnih vagona Madžarske državne željeznice oznaka M. A. V. (Magyar Allam-vasut) bila premazana crnom bojom, a isto je tako uz broj 36 bila precrtana riječ *ember* i napisana riječ *ljudi*, a uz broj 6 je precrtano lo i napisano *konja*.

Spazivši tu promjenu, nekoliko se Madžara sakrilo s druge strane kolosijeka i čekalo da naiđu naši pa da ih oni iznenade. Međutim se s te strane, iza jednog vagona, nenadano pojaviše dva čuvara (vahtera) sa štapovima i potrčaše k njima vičući: »A-ha, tu ste vi ptići!« I počeše udarati po

njima prije nego su oni dospjeli išta reći. Prestrašeni, dadoše se u bijeg uzalud vičući: »Nem... nem... mi... nem farbali...« Stražari su ih i dalje gonili sve do prve rampe gdje se prelazilo preko pruge u predio »Malog Pariza«.

Dok se to zbivalo, skupio se blizu onih vagona veći broj drugih madžarskih đaka, od kojih su neki imali i štapove, pa vidjevši što se dogodilo, zaobiđu čuvare i pođu s druge strane pruge prema rampi i dalje desno u pravcu kojim su pobjegli njihovi drugovi.

Sve je to promatralo nas petnaestak petoškolaca koji smo već prije bili pošli, također »naoružani«, s područja »Slavonije« prema rampi i željezničkoj stanici, ali smo se zaustavili pred samom rampom i sakrili se iza pruge. Sada smo i mi prešli preko pruge i pošli za Madžarima.

Uskoro smo se svi našli na Osječkoj cesti, nedaleko od potoka Glogovice. I kad smo se približili jedni drugima, jedan od naših poviče:

»Hej, Magyarorszak... jo napot!«

S njihove strane doleti najprije jedan kamen, a odmah iza toga slijedilo je više njih.

Kako na onaj pozdrav nismo očekivali odmah takav odgovor, malo smo se povukli natrag, skrenuli sa ceste i sakrili se iza jedne kuće i njenih gospodarskih zgrada. Madžari su se također povratili i pošli za nama, ali smo mi naglo potrčali naprijed i ponovno se uspeli na cestu te njome krenuli prema Glogovici, odnosno prema mostu. To je područje bilo kao stvoreno za naš planirani pothvat. Na njemu smo se osjećali kao kod kuće, dobro smo ga poznavali i često se na njemu igrali. Zato smo sada nastojali namamiti Madžare ka Glogovici i mostu.

Madžari su naš privremeni uzmak i manevriranje s obilaskom oko kuće shvatili kao našu slabost i pošli opet za nama pa, videći da mi »uzmičemo« prema mostu, pojurili cestom bacajući opet kamenje na nas koji smo već bili kod mosta. Tako smo i

njih privukli k mostu i Glogovici. I tu je sad počela glavna bitka.

Dok su se naši protivnici, već prilično umorni od trčanja i bacanja kamenja (sad su ga prestali bacati jer su nam bili, tako reći, za leđima) počeli spremati da na nas udare štapovima, mi smo se neposredno kraj mosta naglo spustili strmom i neravnom obalom u plitko korito Glogovice i po krupnom kamenju, koje je stršilo iz vode, spretno zašli pod most.

Madžari se također počeše spuštati dolje, ali nenavikli na takav teren, neki zapeše za grmlje obraštene obale, a neki se poskliznuše i otkoturaše u potok. I dok su se oni pokušavali srediti i poći za nama pod most, veći dio nas već je s druge strane izašao ispod mosta, uspeo se gore, obišao most i spuštao se iza njihovih leđa.

»Hura! Hura!« — počeli smo vikati iznad njih i udarati štapovima i drvenim puškama po njihovim leđima...

Oni pak naši koji su se još zadržali pod mostom tukli su se šakama s nekoliko njihovih koji su uspjeli doći pod most.

Tako se na dvije strane vodila žestoka borba, dakako, uz veliku viku i lupanje štapova i međusobno dozivanje. Bilo je tu i kupanja i deranja, lomili se štapovi, pucali kolci, krvarili nosovi, a i glava je gdjekoja zazvonila. Uz to je i voda prskala na sve strane, pa su neki bili sasvim mokri...

Sve bi to, vjerojatno, potrajalo još prilično dugo, da se nije gore na mostu skupio veći broj ljudi koji su to promatrali najprije sa zanimanjem, misleći da je sve samo dječačka igra, ali kad su vidjeli nekoliko okrvavljenih glava, počeli su svima vikati da prestanu s takvom »igrom«.

Uporna vika gledalaca s mosta postigla je ipak svoju svrhu. Borba je počela jenjavati i prvi su se madžarski »ranjenici« izvukli iz gužve te pošli malo dalje uz potok, čučnuli i prali lice, osobito nos i kosu, zatim čistili odijelo i cipele, a neki su tražili kape koje su im pale za vrijeme borbe. Nakon njih su pomalo napuštali borbu i ostali njihovi drugovi tjerani od nas sve dotle dok se nisu gore na livadi spojili sa svojim »ranjenicima« i skupa s njima, umorni i pokunjeni, otišli u pravcu Osječke ceste.

Mi smo se također sabrali s druge strane mosta gdje se nekoliko naših, lakše ranjenih, čistilo i pralo, a onda smo skupa s njima obišli sav teren na kojem se odvijala bitka, pokupili svoje štapove i drvene puške (moja se, na žalost, slomila na leđima jednog Madžara!) i uspeli se na cestu. Sada smo tek opazili da je glavni naš borac, veliki Joso, ipak teže ranjen u glavu. Počeli smo ga žaliti, a on reče: »Pustite, proći će to! Glavno je da smo dobili bitku i da smo platili Madžarima za onaj zločin u Mucvanju!«

Prije odlaska pogledali smo još jednom mjesto naše borbe: i most, i Glogovicu, i njezine obale i kamenje u vodi — sve je sada mirno, samo se čuje šum njezine vode, a iz toga šuma kao da izlaze riječi: »Bravo, dečki! Sve ste dobro obavili...!«

Obradovani tim, veseli zbog uspjele strategije na Glogovici i obasjani zapadnim suncem, koračali smo u skupini Osječkom cestom, a onda se razišli svojim kućama...

KUPANJE NA POLOJU

Za vrućih ljetnih dana stari su Brođani jatomice hrlili k rijeci Savi da u njoj osvježe znojna i umorna tjelesa. Velik dio građana, osobito onih iz središnjega gradskog područja, služio se Repićevim kupalištem, koje je tih dana bilo i pretrpano kupačima, dok su ostali građani odlazili na »Poloj«, to jest na veliku pjeskovitu plažu izvan grada, u donjem zavoju Save. Na toj sam se plaži i ja najradije kupao jer sam si na njoj po volji našao mjesto koje mi je odgovaralo za kupanje.

Jednog srpanjskog dana odlučio sam opet poći na Poloj. Prije odlaska na put pošao sam u naš vrt da uberem nekoliko kajsija za osvježenje na Poloju. Kad je to vidjela moja mala nećakinja Zdenka, dotrči za mnom i upita:

— Uja Jozo, hoćeš li i mene povesti na Poloj?

— A hoćeš li izdržati put po toj vrućini?

— Hoću, samo me povedi!

— Dobro, Zdenka! Idi se brzo spremi dok ja naberem kajsija!

Kad je ona to čula, potrči u kuću vičući od radosti: »Idem i ja na Poloj! Idem i ja na Poloj!«

Nakon nekoliko trenutaka pošli smo od kuće. U početku smo se žurili, tako da smo brzo prošli i našu ulicu, i Ciglarski dol i svršetak Pivarske ulice. Zatim krenusmo nalijevo u Vrazovu ulicu pa pokraj stare solane i Malog Vijuša stigosmo na Veliki Vijuš. Prošavši njegove uvale, dođosmo na utrtu stazu u smjeru Poloja.

Pred nama se protegla duga zelena ravnica Velikog Vijuša. Tu usporismo korake. Prostrana travnata ravan i užareno sunce prilično nas izmoriše. Obuzela nas je tromost i vukli smo se s noge na nogu. Da nam vrijeme brže prođe, počeli smo razgovarati.

— Slušaj, Zdenka — započnem ja — zašto si ti zaželjala poći na Poloj, kad ne znaš plivati?

— Pa nisam još bila na Poloju, a toliko sam čula govoriti o njemu. Koji su tamo bili, svi govore da je lijepo, plitko, i da se djeca mogu lako kupati i igrati. Pa zašto se i ja ne bih tamo kupala?

— Istina je, i djeca se tamo kupaju, ali samo u plićaku, a onda — više se igraju nego kupaju. I ti ćeš se tamo kupati, samo, znaš, ja neću moći s tobom dugo biti u plićaku, jer volim roniti, a u plitkom se to ne može. Djeca i neplivači zamute vodu pijeskom koji kod ronjenja ulazi u oči.

Zdenka je malo zašutjela, a onda upita:

— Zar ti, uja Jozo, gledaš u vodi kad roniš?

— Pa naravno, inače ne bih vidio kuda plivam.

— Onda ti roniš i plivaš pod vodom?

— Tako je, plivam otprilike jedan metar pod površinom vode.

— A ja sam mislila da ti samo zagnjuriš glavu u vodu ili čučneš...

— Pa kako bih mogao čučnuti kad ni na čemu ne stojim?

— A zar ti ne uđe voda u usta? Od nje bi se mogao zagušiti pa onda i utopiti...

— To bi se i dogodilo kad bih usta držao otvorena i kad bi mi ponestalo zraka.

Tada sam joj protumačio kako je kod plivanja potrebno udisati što više zraka koji čovjeka drži na vodi, a prije ronjenja treba, dakako, udahnuti još više zraka i držati zatvorena usta da se može što dulje izdržati pod vodom.

Zdenka je pažljivo slušala moje razlaganje a onda je nekako ponosno pogledala u mene kao da

se divila što ja, njezin ujak, sve to znam i što mogu sve to i učiniti. A nakon kratkog razmišljanja reče:

— Znaš, uja Jozo, ja mislim da to ipak mora biti vrlo teško i mene bi bilo strah tako roniti.

— To ti sada tako misliš jer ne znaš plivati, ali kad naučiš plivati, onda ćeš vidjeti kako je to jednostavno.

— Ah... kad će to biti? — uzdahne ona i malo zašuti, a onda upita:

— A kad si ti, uja, naučio plivati i je li te tko učio?

— Počeo sam kao desetogodišnji dječak, i to u jednoj nevolji...

— Pa kako u nevolji?

— Evo, slušaj! Kad smo uja Ivo i ja — za vrijeme tatine bolesti — bili dva mjeseca kod tete Kate i čike Franje, često smo s njom i njezinom rođakinjom Fanikom išli na kupanje u Glogovicu koja je blizu njihove kuće. Taj je potok na nekim mjestima tako širok da se u njemu može kupati i veći broj osoba. Ali jedan dio toga »bazena« predubok je za djecu i u nj su išli samo odrasli. No jednom su prilikom teta Kata i Fanika uhvatile mene ispod ruku — jedna s lijeve a druga s desne strane — i povukle me u duboko, obećavši da će me držati. Ali nakon kratkog vremena pustili me samog i odmaknuli se gledajući što će biti sa mnom... Ja sam počeo i rukama i nogama mlatiti po vodi i nekako sam »doplivao« do plitkoga. Tu sam stao vikati na njih, a one su se smijale govoreći: »Vidiš da ti se nije ništa dogodilo, već možeš plivati... To me je potaklo da i sam opet pođem u duboko, a one su, dakako, nadzirale te moje pokušaje i upozoravale me kako se moram držati u vodi i paziti na pravilan zamah ruku u nogu. Tako je to išlo nekoliko puta. Slijedećih sam dana vježbao te kretnje i osjećao se sve sigurniji u vodi. To je, eto, bio početak. A kad smo se mi djeca vratili kući, nastavio sam svoje plivačke vježbe najprije

u bazenima Repićeva kupališta, a poslije na rampama kod Granika i napokon na Poloju — kamo, eto, i nas dvoje sada idemo...

U tom pričanju brzo nam je prošlo vrijeme i pred nama se pojavio polojski nasip i sam Poloj. Još nekoliko koraka i — evo nas na pjeskovitoj obali Save! Najprije smo sjeli na pijesak da se malo odmorimo od hodanja. Tu su nam dobro došle kajsije što smo ih bili ponijeli sa sobom. Sve smo ih potamanili..., a onda smo promatrali Savu i kupače.

Zanimljivo je gledati to šareno mnoštvo... Ovdje, blizu nas, u plićaku sjede mamice s malom djecom od kojih se jedna smiju, a druga plaču dok ih one polijevaju vodom... Malo dalje veća djeca pokušavaju plivati, ali im to baš ne ide od ruke: zadihali se i neprestano gutaju i ispljuvavaju vodu... Lijevo od njih neki su mališi svezali uz tjelesa po dva napuhana svinjska mjehura — jedan s jedne, a drugi s druge strane tijela — i uspijevaju se pomoću njih držati na vodi... Tamo desno dva mladića dlanovima gurkaju površinu vode i tako prskaju skupinu djevojaka... I odrasli su u akciji: Jedni se polijevaju vodom, drugi se sapunom pažljivo peru, a nekima je dosta pranja pa izlaze iz vode i poliježu na vrući pjesak...

No — dosta je gledanja! I nas dvoje zaželjeli smo se vode i kako smo već bili pripravni za kupanje, uđosmo u vodu. Da se Zdenka ne bi osjećala osamljenom, ostao sam i ja neko vrijeme u plitkom i tu brčkao i s njom se igrao. Gacali smo u toplom plićaku i prskali se vodom. To ju je razveselilo, a i meni je bilo drago kad sam je vidio veselu i razigranu i kad sam čuo njezine poklike zajedno s glasovima ostale djece. Radost je carevala i u vodi i izvan nje. Od bučkanja i plivanja talasala se voda i njeni su valovi neprestano zapljuskivali pjeskovitu obalu suncem obasjanog Poloja...

Ali — ja se zaželjeh plivanja i ronjenja i rekoh Zdenki: — Tako Zdenkice, sada bi za te moglo biti dosta vode. Pođi na pijesak i sunčaj se, a ja ću poći u dublje da mogu plivati.

— Dobro, uja, ali ja ću sjesti tako da mogu gledati tebe kako plivaš. Samo te molim, nemoj plivati odveć daleko, jer me je strah...

— Ništa se ti ne boj, Zdenkice, samo ti sjedi na pijesak pa se sunčaj! — rekoh ja i pođoh u duboko. Tu zamahnuh rukama i otisnuh se nogama te zaplivah najprije »tempo«, a onda se okrenuh na leđa i pogledah prema obali prateći pogledom Zdenku, koja je već bila izašla iz vode i sjela na pijesak. Vidio sam kako uporno prati moje plivanje. Mahnuo sam joj rukom i ona mi je uzvratila. Oko mene su se, međutim, našli i drugi plivači, i kako smo već bili prilično daleko, Zdenka je počela nemirno pokretati glavu čas lijevo, čas desno. Bilo je očito da me je izgubila iz očiju i da me traži...

Ja sam se posve prepustio plivanju i počeo sam roniti. To je potrajalo nekoliko minuta. A kad sam četvrti put izronio, nisam više ni ja vidio Zdenku. I dok sam je pogledom tražio, opazio sam kako se na jednom mjestu obale skuplja svijet i nastaje gužva. Zaplivao sam prema obali i u isto vrijeme začuo neko prigušeno jecanje. Ubrzah plivanje i potrčah iz vode da potražim Zdenku, ali sam već čuo njezin jauk: »Jao...jao...jao! Moj uja Jozo se utopiooo...!«

Brzo viknuh: »Zdenka, evo me!« — ali ona, sva u plaču, nije to čula. No ljudi oko nje počeše se okretati i, spazivši me kako trčim, upitaše je pokazujući na mene:

— Je li to tvoj uja Jozo?«

Svi se okrenuše prema meni, a i Zdenka me sad opazi i, gušeći se u suzama, poviče:

— Jest, to je moj uja Jozo! To je on!

— No, vidiš da se nije utopio! — rekoše oni i počeše se smijati i razilaziti, a ja sam već bio pokraj nje.

Brzo je ustala, pritisnula se uza me i, držeći me čvrsto za ruku, reče (još uvijek zaplakana):

— Oprosti mi, uja Jozo! Hoćeš li još ići u vodu?

— Danas više neću! A sad mi reci zašto si načinila tu gužvu?

— Pa...ovaj...prestrašila sam se jer te više nisam vidjela na vodi pa sam mislila da si se utopio. Nemoj se, uja, srditi...!

Htio sam joj nešto reći da je umirim, ali — dirnut njezinom ljubavlju prema meni — nisam u prvi mah mogao govoriti, a onda rekoh:

— No, hajde, Zdenkice! Obucimo se pa idemo kući!

Pokupili smo odjeću i pošli do nasipa gdje smo se obukli. Prije odlaska još smo jednom pogledali plažu i krenuli kući. Zdenka se već sasvim smirila, što više, živo se raspričala: i kako smo se u plićaku prskali vodom, i kako me je gledala kad sam plivao, i kako sam se okrenuo na leđa i njoj mahao i kako sam zaronio.., a onda me više nije vidjela. Kad je to ispripovijedala, lijepo me pogledala i upitala:

— Zar ne, uja Jozo, nećemo reći ni mami ni baki što se to sa mnom dogodilo na Poloju...?

Nasmijah se, uzeh je za ruku i rekoh:

— Nećemo, Zdenkice, nećemo!

I održali smo riječ.

NA GRANIKU

Na savskoj obali u Brodu bilo je u vrijeme mojega djetinjstva još jedno mjesto kamo su rado dolazili i pojedinci i manje skupine odraslih, a i djece, na kupanje i pecanje riba. To je tzv. Granik na kojem su se prije prvog svjetskog rata iz šlepova istovarivale velike klade za drvnu industriju »Slavonije«, a poslije je to mjesto postalo privlačivo za kupače i »pecaroše«. Ovamo sam i ja često dolazio ili sam ili s prijateljima.

Jednog ljetnog popodneva pošao sam tamo sa svojim školskim drugom Brankom i s njegovim bratom Veljkom te sestrama Nadom i Ljubicom, koji su stanovali u Strossmayerovoj ulici i više su godina bili moje stalno društvo. I ovaj put smo išli zajedno na kupanje.

Približivši se Savi, susreli smo susjedu Finu Sebelovu koja se upravo vraćala odande noseći u svakoj ruci kantu savske vode. I kad smo je pozdravili, ona upita:

— Kamo vas petero?

— K Savi, na kupanje i na igru — odgovorismo svi, a ona će nato:

— E, pazite da se tko od vas ne utopi! Jučer sam čula da je ovih dana bilo nekoliko slučajeva utapljanja. Čuvajte se!

— Ne bojte se, susjedo! — viknusmo mi i pođosmo dalje.

Kad smo stigli do Granika, zaustavi nas stari lađar Marko također s pitanjem:

— Vi ćete, djeco, na kupanje — zar ne?

— Da! — rekosmo kratko.

— A gdje ćete se kupati?

— Tu, kod Granika...
— Zar baš ovdje gdje ima mnogo velikoga kamenja?
— Pa nama ne smeta kamenje.
— A možda će vam ipak smetati? No ako se ne bojite, kupajte se, ali dobro pripazite! Nego — čekajte malo da vas nešto upitam. Rekli ste »kod Granika«... A znadete li vi zašto se ovo zove Granik?
— Ne znamo. Recite nam Vi, čika Marko!
— He, to će malo dulje potrajati. No, nek' vam bude! Sjednite malo na ovo kamenje, reći ću vam što znam.
Mi odmah posjedasmo, a lađar počne pričati: Kao što vidite, Granik je polukružna izbočina, sagrađena od kamena tako da njezin kružni dio, koji je dolje širi a gore uži, zadire u Savu i voda ga oblijeva. Ovdje, na njegovu gornjem dijelu, gdje mi sjedimo, vidite debele željezne stupiće kako vire iz kamena. To su ostaci one željezne podloge za koju je bila pričvršćena konstrukcija dizalice koja se zvala »granik«, a po njoj se poslije i samo ovo mjesto nazvalo Granik.
Tu ga ja prekinem s pitanjem:
— A zašto se ta dizalica zvala »granik«? Kakva je to riječ?
— To ne znam sigurno — odgovori lađar — ali sam čuo kako neki pričaju da je taj naziv nastao od njemačke riječi »Kranich«, što znači »ždral«. To bi i moglo biti tako jer je ždral ptica koja ima tanke noge i dugačak vrat, a dizalica mu je u tom slična.
— Dobro, čika Marko, a zašto je ta dizalica bila ovdje podignuta — upita Branko.
— Granik je podigla brodska drvna industrija »Slavonija«, i to za istovarivanje velikih drvenih trupaca što su ih dopremali Savom parobrodi-tegljaši, a ovdje su ih radnici pomoću spomenutih dizalica vadili iz šlepova i slagali na gornji dio obale, eto tu — blizu nas.

— A kako su ih dalje otpremali u »Slavoniju«? upitah ja.
— E, pa vidjeli ste ostatke one uskotračne pruge kraj koje ste prolazili kad ste išli ovamo. Ta je pruga vodila odavde uz Mali Vijuš, pa kroz Pivarsku i Karadžićevu ulicu do osječke ceste gdje je skretala na stovarište »Slavonije«. Klade su otpremali malim vagonima koje su vukli konji. Sjećam se da sam se još kao dječak sa svojim drugovima često penjao na te vagone, pa smo se tako vozili sjedeći na kladama doklegod nas goniči konja nisu potjerali.
— To je onda bila zabavna vožnja — dobaci Nada.
— Naravno — reče lađar — pa to biste i vi rado učinili da su vam sada tu onakvi vagoni, zar ne?
— Oho! I te kako bismo se rado vozili! — odgovorismo svi.
— No, ako se ovdje ne možete voziti na vagonima, možete se do mile volje igrati, kupati i pecati ribe. Hoćete li pecati?
— Nećemo — nemamo udica.
— Pa neke ribe možete hvatati i bez udica.
— Kako? Recite nam, čika Marko!
— Evo, reći ću vam: Štuke su dugoljaste ribe i rado plivaju uz obalu, pa ih možete uloviti omčom. Uzmete štap od metra, na jednom kraju pričvrstite bakrenu ili mjedjenu žicu na kojoj ste prije toga načinili omču. Pružite štap s omčom u vodu i mirno čekate. Kada štuka dopliva do omče (koju ona ne vidi) i proturi kroz nju glavu, snažno povučete štap, omča se stegne i — štuka je ulovljena!
— Gle, gle! Pa jeste li Vi, čika Marko, tako hvatali štuke? — upitasmo mi čudeći se tome što je on rekao.
— Jesam... i znao sam ih mnogo uloviti.
— E, to moramo jednom pokušati — rekoh ja.

— Pokušajte, pa ćete se uvjeriti! No, eto! Sad sam vam dosta toga napričao. Ja moram ići, a vi se kupajte, samo pazite da koji ne razbije glavu na tom kamenju. Zbogom, djeco!

— Zbogom, čika Marko, i budite bez brige!

Kad je lađar otišao, mi poustajasmo i pođosmo kamenom kosinom obale do vode te skinusmo odjeću. Branko, Veljko i obadvije im sestre uđoše jedni za drugim u vodu, a ja ostadoh na obali. I dok su oni već plivali i prskali se međusobno vodom, ja se okrenuh prema Graniku pa počeh očima mjeriti i ogledavati njegovu visinu...

— Što je s tobom, Jozo? Hajde u vodu! — povikne netko od njih.

— Još neću! — odvratih ja glasno.

— Zašto nećeš? — upitaše svi, a Nada doda:

— Boji se on hladne vode... Zar ne, junače?

— Ne bojim se ja vode, nego hoću da uđem u vodu malo drukčije nego što ste vi ušli.

— O, pa da: on voli naglavce skakati — progovori inače šutljiva Ljubica — a ovdje nema odakle skočiti.

— Imam — viknuh ja odlučno — sada ćete vidjeti!

Svi nato prestadoše s plivanjem i igrom da vide kako ću ja to učiniti, a ja se brzo uspeh kosinom gore i — evo me na Graniku! Kad me ugledaše kako se približavam rubu i stršim kao sablast na toj visini, počeše vikati:

— Što ti je palo na pamet? Valjda ne misliš odozgo skakati?

No, u mojoj ugrijanoj glavi i u srcu javila se neka luda želja da prkosim svima. Mladenački ponos, samosvijest i težnja da se pokažem pred drugima — kako to obično biva kod mladih — sve je to prostrujilo kroz moju glavu i potisnulo u stranu svaki strah, oprez i razbor... I dok su mi oni odozdo još uvijek vikali nastojeći me odvratiti od opasnog nauma, ja gore nagonski raširih ruke,

pružih ih naprijed i otisnuh se nogama... Moje tijelo poleti najprije u luku, a zatim strmoglavce..., ali — u letu se najednom, još uvijek u zraku, naglo trgne, ispruži i u horizontalnom položaju pljusne u vodu. Zaronivši malo u vodu, pokazah se opet na površini, no nisam plivao dalje, nego se odmah okrenuh i zaplivah k obali... Strašno sam se osjećao, pogotovu kad sam opazio da svi gledaju u mene kao u nekakvo čudovište i šute... Kad sam teškom mukom izišao iz vode, odmah sam pošao k svojoj odjeći, uzeo je i otišao gore da se obučem...

Tada su tek i oni izlazili iz vode, a Branko je odmah požurio za mnom i kad me je gore stigao, zaprepašteno me pogledao i upitao:

— Zašto si otišao od nas? I kako to izgledaš — sav si pozelenio i zašto se držiš za trbuh?

— Pusti me! — rekoh — Jako mi je zlo, idem odmah kući!

— Pa čekaj malo! Ne možemo te pustiti sama kad ti nije dobro — reče on i potrči dolje vičući:

— Jozi je jako zlo! Hajde, obucimo se, idemo svi s njim! O kupanju, dakako, nije više bilo ni govora. Svi se, prestrašeni, brzo obukoše i šuteći pođoše sa mnom...

Putem se gotovo ništa nije govorilo, ali me je ipak Nada oprezno upitala zašto sam, leteći kroz zrak, nad vodom naglo izravnao tijelo i trbuhom pao na vodu. Iako mi je bilo teško govoriti, rekao sam da sam padajući dolje opazio u vodi veliki kamen i sjetio se opomene čike Marka. I da spasim glavu, naglo sam podigao gornji dio tijela uvis, ali sam trbuhom snažno pljusnuo po vodi!

Ništa me više nisu pitali jer su vidjeli da mi je teško i govoriti. Osim toga stigli smo do naše kuće pa mi otvoriše dvorišna vrata i nastaviše svoj put u Strossmayerovu ulicu...

Ovaj moj »podvig« na Graniku stajao me je pet-šest dana ležanja, ali — mogao me je stajati i glave!

U SOKOLANI I NA VIJUŠU

U dvorištu nekadašnje Građanske škole na Jelačićevu trgu sagrađena je s lijeve strane manja zgrada u kojoj je uređena gimnastička dvorana za članove Hrvatskog Sokola.* Po imenu toga društva dvorana je nazvana Sokolana, a bila je snabdjevena potrebnim priborom i spravama za gimnastičke vježbe. Tako opremljena dočekala je i nas gimnazijalce kad smo početkom dvadesetih godina iz Djevojačke škole u Gundulićevoj ulici preselili u školsku zgradu na Jelačićevu trgu.

Otada je i naša gimnastika, koja je također bila obvezatan predmet, dobila nove mogućnosti i nove oblike rada. Uz prijašnje redovne i proste vježbe te vježbe s palicama sada smo mogli vježbati i na spravama, a to je napose odgovaralo starijim učenicima. A kako je nastavnik gimnastike bio član Sokola, i đaci su se sve više oduševljavali za gimnastiku i za sokolstvo, dok su neki već i prije bili u Sokolu. Sjećam se da sam i ja zajedno s drugim školskim drugovima stupao kroz gradske ulice i da smo pjevali tada već uobičajenu pjesmu:

---

*Hrvatski Sokol zvalo se gimnastičko društvo koje je nastalo kao odjek slavenskog pokreta za tjelesni i moralni odgoj naroda. Osnivač je toga pokreta Čeh Miroslav Tyrš u Pragu g. 1862. U Zagrebu je Hrvatski Sokol osnovan g. 1874, a iz njega se raširio po svim našim krajevima. Tako je došao i u Slavoniju pa i u Brod.

»Malena je Dalmacija,
al' je dika rodu svom.
Još hrvatska trobojnica
na kalpaku sokolskom...«

Hrvatski je Sokol već prije rata surađivao sa slovenskim Južnim Sokolom, a kad je poslije rata ta suradnja obnovljena i kad su Slovenci u ljetu 1919. godine organizirali prvi pokrajinski sokolski slet u Mariboru, na njemu je sudjelovao i Hrvatski Sokol. Sjećam se da je u Maribor putovala i jedna naša skupina iz Broda i da smo za vrijeme sleta odsjeli u velikoj zgradi gimnazije.

No, vratimo se iz Maribora u Brod i pođimo u našu Sokolanu da vidimo kako su se u njoj odvijale gimnastičke vježbe. — Kad sam prvi put ušao u tu gimnastičku dvoranu, bio sam iznenađen onim što sam tamo vidio: s desne strane, blizu ulaza, stajale su ruče na kojima je jedan vježbač izvodio niz vježbi počevši s jednoga kraja prema sredini, gdje je načinio prekrasan ručni »stoj« pomičući se prema drugom kraju i završavajući lijepim »saltom«. Malo dalje, blizu poprečne stijene stoje dva mišičava vježbača: jedan se od njih sagnuo i objema rukama uhvatio teški željezni uteg i, trzajući ga nekoliko puta s poda, odupro se i vješto ga izdigao uvis... Nasred dvorane smještena su dva kozlića — jedan u širinu, drugi u duljinu a pokraj njih se poredali skakači i jedan za drugim preskaču kozliće... Uza stijenu, suprotno od ulaza, pričvršćeno je nekoliko širokih ljestava po kojima se penje nekoliko vježbača i izvode svoje vježbe, a nedaleko od njih jedan vježbač na karikama u njihanju izvodi različite kretnje... I konačno se moj pogled zaustavio na lijevoj strani gdje je smještena preča (blizu prozora). Na njoj je baš u tom času jedan vježbač izvodio završni dio svoje vježbe —velekovrtljaj i »stoj« na preči — i spretno i izvanredno efektno skočio na strunjaču...

Dok sam sve to promatrao, u meni se rodila želja da i ja steknem takvu spretnost kakvu sam vidio kod tih vježbača. I vjerovao sam da bi mi to moglo uspjeti, jer sam se sjetio svoje spretnosti kod penjanja na voćke u našem vrtu.

Otada sam iskorištavao svaku priliku na školskim satima gimnastike, a i izvan njih, da svoje tijelo discipliniram i priviknem na takve vježbe. A isto sam nastojanje opazio i kod svojih školskih drugova.

Nakon nekog vremena zapažen je kod svih nas stanovit uspjeh koji se pokazao i na gimnastičkoj produkciji naše škole održanoj u dvorani »Kasina«, kamo su za taj nastup smještene i sprave. A poslije te priredbe svi smo se još više angažirali u vježbama na spravama pri čemu su se neki i posebno isticali. Tako se npr. u mojem razredu isticao Emil Vukotić (u vježbama na ručama) a među starijima Stjepan Pataky (u vježbama na preči).

Kolika je bila naša ljubav za tu gimnastiku, vidi se i iz toga što smo i izvan gimnastičke dvorane tražili mogućnost za takve vježbe. Evo jednog primjera koji će to najbolje ilustrirati!

Za jedne lipanjske šetnje brodskim ulicama nekoliko je nas nabasalo na deblju željeznu šipku koja je svojom debljinom i duljinom odgovarala onoj preči u gimnastičkoj dvorani. Donijeli smo je mojoj kući s namjerom da od nje načinimo preču za vježbanje. I ja sam preuzeo dužnost da to izvedem na prikladnom mjestu u dvorištu. Načinio sam to tako da sam tu »preču« pričvrstio na dva jaka stupa u prolazu iz našeg prvog dvorišta u drugo dvorište za živad. Stvar je uspjela i slijedećih smo dana na toj preči pomalo i vježbali.

Ali kad je stariji kolega i majstor na preči Stjepan Pataky (zvali smo ga Pišta) doznao za to, zaželio je baš na jedan blagdan (kad je Sokolana bila zatvorena) da na toj preči iskuša svoju vješ-

tinu. Našli smo se u tijelovskoj procesiji (u kojoj su u ono vrijeme sudjelovale i škole) i Pišta nas je nagovorio da malo ranije izađemo iz ophoda i pođemo k meni na vježbu. Tako i učinismo.

Toplo lipanjsko sunce prilično nas je ugrijalo već i za vrijeme samog ophoda. Stoga smo jedva dočekali da se ohladimo u debeloj hladovini pod velikim orahom u našem prvom dvorištu i na mjestu gdje je bila preča. U kući nije bilo nikoga, pa smo se raskomotili i malo odmorili, a onda prišli k preči i isprobavali njezinu čvrstoću. Pišta je pustio najprije nas da izvodimo obične trbušne okretaje i mi smo to prilično brzo obavili željno očekujući da nastupi on i zabavi nas svojim umijećem. Napokon i on usta s klupe, priđe k preči, otisne se od zemlje i prihvati preču te načini nekoliko zamaha i — već je na njoj sjedio. Potom, držeći se čvrsto rukama na preči i ispruži noge natrag te ih podigne uvis načinivši prekrasan »stoj« na preči. Iza toga se okrene za 180 stupnjeva te istu vježbu ponovi u suprotnom smjeru...

Zaista smo uživali gledajući izvanredne pokrete njegova elastičnog tijela, i šteta je što tom vježbom nije završio svoj nastup. No on je, čini se, želio efektnije završiti vježbu i uzeo je zamah za velekovrtljaj, ali su mu se ruke (valjda od znoja) iskliznule i — njegovo je tijelo u luku poletjelo u drugo dvorište gdje je, na nesreću, ležala okrnjena tučana posuda za vodu. Padnuvši blizu te posude, udario je glavom o njezin okrnjeni rub koji mu je posjekao čelo... Vidjevši to, svi smo protrnuli i odmah priskočili k njemu da mu pomognemo, no on se već ustao a s čela mu je obilno kapala krv. Brzo smo donijeli čiste vode i platna te mu isprali i povezali ranu koja, na sreću, nije bila velika. To se moglo svršiti kudikamo lošije.

Vježbanje je, dakako, završeno, a Pištu smo otpratili kući — još uvijek uzbuđeni zbog onoga što se desilo...

Taj je događaj prilično uzdrmao moje oduševljenje za gimnastiku i toliko je na me djelovao da sam slijedećih dana skinuo tu nesretnu preču sa dvorišnih stupova i spremio je u šupu. Nije me više privlačila ni Sokolana. I u nju sam išao samo na obvezatne satove školske gimnastike. Tako je pomalo prvotna ljubav prema gimnastici i Sokolani potpuno splasnula...

No — mladost je nezadrživa. Mladi se organizam ne da sapeti. Po prirodi je pokretljiv i prodoran. Uvijek traži neku akciju. Tako je bilo i kod mene. Potražio sam novo »polje rada« i našao ga u nogometu. Ili — da to izrazim lokalno: Sokolanu je zamijenio Vijuš! Vijuš? Da, netko bi mogao pitati: »Kakav Vijuš? Zar onaj kravski pašnjak na kojem je pasla i vaša Milka?« — Odgovaram: »Da, baš tamo! Vijuš je, istina, bio pašnjak, ali — nije bio samo to. Za vrijeme svjetskog rata Vijuš je bio i Egzercirplac (vojno vježbalište) na kojem su se kopali dekunzi (rovovi) u kojima smo mi »derani« iza rata kupili zaostale vojne lopatice i patrone iz kojih smo vadili barut... Vijuš je bio djelomično i ribnjak, a kad ga je Sava preplavila, izgledao je kao more... I — da prijeđem na ono o čemu sam počeo pričati: Vijuš je kroz više godina bio i zemljište na kojem su se iza prvog svjetskog rata održavala javna natjecanja nogometnih klubova. I eto: tu sam i ja našao novo polje rada.

Prelazeći na to svoje novo »zanimanje«, reći ću najprije nešto općenito o tom sportu u Brodu. Početkom dvadesetih godina bilo je u Brodu nekoliko nogometnih klubova: »Marsonija« (naziv prema starorimskom naselju kraj Broda »Marsonia«), »Građanski« (koji se poslije fuzionirao s »Marsonijom«), »Makabi« (židovski klub) i »Proleter« (radnički klub). Među tim klubovima najviše se isticala »Marsonija« koja je također i izgradila nogometno igralište na Vijušu i na njemu su se u ono vrijeme odigravale gotovo sve utakmice.

No osim spomenutih klubova postojala su kratko vrijeme i dva đačka kluba, i to »Concordia« — klub mlađih učenika (od četvrtog do šestog razreda) i »Olympia« — klub starijih učenika (sedmog i osmog razreda). No stariji su svoj klub brzo raspustili, dok se »Concordia« održala par godina. Svoju nogometnu »karijeru« započeli smo svi mi pohađanjem Marsonijina igrališta i treninga njihovih igrača. Najprije smo im dokučivali lopte koje su prošle iza vratnica, a onda pomalo i »šutali« te lopte. Uz to smo dolazili i na utakmice i ubrzo upoznali njihova imena: vratara Križetića, braniče Poljakovića i Rajmana pa Repića i Zeca... i navalne igrače Katalinića, Neumanna, Prohasku i neke druge. S tih utakmica sjećam se jednog izvanrednog slučaja: golman protivničkog kluba ispucao je dugu loptu u Marsonijino polje i, okrenuvši se, ležerno se vraćao prema svom golu; s druge strane je Marsonijin bek Rajman odmah potrčao na tu loptu i jakim volejem poslao loptu prema protivničkom golu i — ona je ušla u gol prije nego se golman vratio na svoje mjesto... Zaista — rijedak i uzbudljiv slučaj koji je izazvao pljesak!

Ali — da se vratim na nas Konkordijaše. Uskoro smo i mi, osnovavši klub, počeli igrati u blizini Marsonijina igrališta i brzo smo napredovali. U početku smo igrali u svojim građanskim odijelima, a onda smo si nabavili prave igraće gaćice i prugaste crno-bijele dresove. Jednom smo nastupili u Bosanskom Brodu protiv tamošnjih đaka.

Kad su Marsonijaši vidjeli da imamo svoj klub i da dobro igramo, uspjeli su nas nagovoriti da dođemo k njima i budemo njihova juniorska momčad. Našu su momčad predstavljali: Arić Eugen, Jurišić Ivan, Pitschak Ivan, Bogdanović Milenko, Berka Josip, Pleša Mirko, Gašparović Branko, Pokaz Franjo, Pezelj Luka, Pandak Branko, Radovanić Marijan, a nastupao je i Vukotić Emil. Ali eto

— nakon što su nas Marsonijaši dovabili k sebi, prestao je postojati naš đački klub, a mi smo postali njihovi »junioni« (podmladak).

U toj juniorskoj momčadi neki su od nas toliko napredovali da su nas uskoro svrstali među igrače prve momčadi u kojoj smo nastupali i na prvenstvenim i na prijateljskim utakmicama. No kako đacima nije bilo dopušteno igrati u građanskim klubovima, igrali smo ilegalno, pod drugim imenima. Postava je naime igrača prije svake utakmice bila izložena kraj ulaza u trgovinu Žige Weissa (na Jelačićevu trgu) a naša su imena označena imenima Ćiro (Arić), Jura (Jurišić), Bubu (Berka)... Pa ipak su neki naši profesori znali za to, jer su rado dolazili na utakmice i gledali nas, ali nisu nas izdali. Tako sam, na primjer, za profesora Saračevića znao da dolazi na utakmice, jer se i sam odao na jednom satu matematike. Naime: nakon jedne prvenstvene utakmice, odmah sutradan, pozvao me k ploči, i kad nisam uspio riješiti zadatak, rekao mi je (aludirajući na moj jučerašnji dribling): »Dajte vi to onako: malo lijevo, malo desno, malo naprijed pa malo natrag — kako vi to znate tamo na Vijušu...!« Moj dobri profesor! Sad je on mene predriblao, ali — ipak mi nije dao »kolac« — vidio je da sam vrlo umoran... To se dogodilo godine 1922-23, kad sam bio u šestom razredu i kad je naš profesor, malo iza toga, zbog svoga radikalnog hrvatstva bio premješten (»po potrebi službe«!)* u Srpsku Požegu...

Ja sam, međutim, i dalje nastupao na utakmicama i u tom sam ih razdoblju odigrao prilično mnogo. Dvije su mi od njih ostale u posebnom sjećanju. Prva je utakmica »Marsonije» protiv »Reprezentacije Zagreba« u kojoj su nas, dakako, Zagrep-

*Tom se formulom služila PP-vlada (Pašić-Pribićevićeva vlada) u staroj Jugoslaviji kod premještanja činovnika iz političkih razloga.

čani pobijedili, ali je nama imponiralo to što smo imali kao goste vrsne igrače najboljih tadašnjih zagrebačkih klubova (Građanskog, Haška i Konkordije). Druga je utakmica »Marsonije« protiv domaćeg »Makabija«, koji je želio zbaciti »Marsoniju« s prvog mjesta i nabavio neke vrsne igrače iz inozemstva, ali smo mi ipak pobijedili. Tu sam utakmicu zapamtio i po tome što sam protivničkoga golmana, inače svog školskog druga Maksa Šternberga, i ja s lijevoga krila »obdario« jednim lijepim pogotkom.

No — uza sve uspjehe koje sam postigao na nogometnom polju i uza svu ljubav s kojom sam njegovao tu sportsku igru i koja me je i vukla na Vijuš, moj se razum počeo odupirati tim sportskim sklonostima, osobito kad sam se sjetio škole i pomislio na budućnost. To me je razmišljanje sve više udaljivalo od Vijuša i vuklo knjizi i školi. Posljednja školska godina, to jest osmi razred i grozničava priprava za maturu donijele su kraj mojoj sportskoj karijeri i tada sam prekinuo svaku vezu i s klubom, i s loptom i s Vijušem... A poslije svega toga slijedio je odlazak u Zagreb na studije.

I ŠETNJE PRIČAJU

U ljetu godine tisuću devetsto dvadeset i pete, poslije mature i maturalnog putovanja tadašnjih brodskih maturanata (kojima sam i ja pripadao), odlučio sam — prije polaska na studij — poći u nekoliko šetnji po tadašnjem Brodu. Te su šetnje imale biti ne samo obična rekreacija nego i obnavljanje uspomena iz života u brodskom ambijentu, a ujedno i rastanak s gradom u kojem sam se rodio, proveo djetinjstvo i jedan dio svoje mladosti. No pustimo da i same šetnje o tome nešto pričaju.

I

Jednog poslijepodneva, u početku mjeseca kolovoza, pošao sam u prvu takvu šetnju. Izišavši iz kuće, brzo sam iz naše Vrtlarske ulice skrenuo lijevo u Strossmayerovu ulicu i kod medičara Horvatića prešao na drugu stranu. Tu sam stajao neko vrijeme pred trgovinom Krausz čekajući neće li iz susjedne kuće kolara Nenada Tolmačevića izaći netko od njegove djece, s kojom sam se još za vrijeme prvog svjetskog rata često igrao u njihovu prostranom dvorištu. Poželio sam naime da netko od njih izađe i pođe sa mnom u šetnju.

No eto, nitko iz te kuće ne izlazi, pa sam nastavio put sam. Prošao sam pokraj nekadašnje Boškovićeve pekare pa dalje pokraj trgovine Karla Ulricha (prije Fridricha) i ljekarne Slavka Kolaka do Petrovićeve mesnice na uglu i, prešavši preko

ceste, produljio u cintor »male crkve« — kako su obično zvali župnu crkvu sv. Stjepana. Tu sam neko vrijeme stajao i razgledao crkvu u kojoj sam pred desetak godina ministrirao, pa okolni crkveni prostor sa lipama uz željeznu ogradu. U tom smo se prostoru, djelomično obraštenom travom, moji drugovi i ja nekoć u ljetne večeri igrali sakrivača, a ja sam se u jednoj takvoj igri uspeo na lipu da se što bolje sakrijem i da me što dulje traže. I zaista su me tražili dok im se nisam sam javio: poskliznuo sam naime s lipe i pao leđima na šiljak željezne ograde s koje su me morali skidati... U tom istom cintoru znali smo često, za vrijeme obavljanja vjenčanja u crkvi, čekati pred crkvom izlazak svatova te vikati: »Kume, izgori kesa!« Kum bi tada iz džepa izvadio punu šaku kovanog novca (krajcara, petaka i seksera...*) i bacao ga naokolo, a mi smo se otimali hvatajući ga i kupeći po zemlji...

Iz cintora pođoh dalje desno u »Široku ulicu — kako se onda popularno zvala današnja Omladinska ulica — i spazih Župni dvor s njegovim vrlo prostranim dvorištem koje je također bilo poprište naših igara. Tu nas je osobito privlačio onaj stari široki bunar s velikim točkom koji smo često okretali vukući iz bunara kabao s vodom. Ni veliki stari orah, koji je bio u blizini, nije od nas imao mira. Često smo se na nj penjali, a pogotovo u jesen kad su orasi dozrijevali... A izlazeći iz tog velikog dvorišta uvijek smo s nekim respektom pogledavali na one željezne mužare pred ulazom u župnikov stan i pitali se zašto oni nisu više u akciji.

Idući dalje desnom stranom, pogled mi je pao na bjelkastu prizemnicu u kojoj je stanovao nekadašnji moj školski drug Emil Kudielka, kojemu sam

*Stari austrijski novac: krajcar (novčić), petak (5 novčića), sekser (šest novčića).

također često dolazio i s njim se družio, a koji je, na žalost, tragično poginuo utopivši se u Savi. U toj je kući stanovao i prof. Dominik Saračević. — Nešto dalje niže se nekoliko poznatijih kuća: baždarija, pa viša prizemnica u kojoj je stanovao učitelj građanske škole Nikola Cuvaj, zatim bravarija Dittrich (sin Pero bio mi je školski drug), obitelj Leskovac (rodbina župnika i opata Ante Leskovca).

S iste strane ističe se još nekoliko kuća i trgovina: lijepa katnica Rajmunda Berkovića, nešto dalje jednokatnica s balkonom u kojoj smo za vrijeme rata privremeno imali školu. Na uglu je trgovina Schwarz također u jednokatnici, a na drugom uglu je stara prizemnica u kojoj je za vrijeme svjetskog rata bila gradska aprovizacija za opskrbu građana živežnim namirnicama. Tu je bila i Adlerova trgovina koja je na svojim papirnatim vrećicama za robu imala naštampanu originalnu reklamu: »Dobro jutro! — Dobar dan! — Kuda ideš, moj dragan? — Idem Adleru u dućan, gdje je dobar kilogram. Mjera, vaga baš je prava, roba friška i zdrava!«

Približavajući se trgu, prolazim pokraj vrlo poznate trgovine odijela i štofova Kisić (koja je, međutim, preselila na trg). U nju sam obično išao sa sestrom kad smo kupovali odjeću. Vlasnik je bio uvijek vrlo prijazan, pa su svi rado išli k njemu.

Tako sam se već našao na kraju te strane pa sam se, prije nego sam nastavio dalje, okrenuo prema lijevoj strani da vidim koje sam poznatije kuće prošao s te strane. U prvom dijelu je lijepa prizemnica gradonačelnika Tauchmana, nešto dalje (na uglu) nova katnica Ante Berkovića, poznatog veletrgovca vina, slijedi nekoliko prizemnica među kojima je i ona u kojoj je stanovao liječnik Okružnog ureda dr Kuhn. U daljnjem dijelu je (na uglu) jednokatna zgrada Okružnog suda, a malo dalje je nekoliko ljepših katnica; u jednoj od njih bila je

i poznata knjižara i tiskara D. Zdravković (u njoj je tiskan i »Izvještaj zemaljske više pučke /građanske/ škole u Brodu« iz šk. godine 1916—1917, koji sam još sačuvao).

Prema trgu slijedi još nekoliko lijepih zgrada među kojima se ističe lijepi židovski hram i bliže trgu katnica s ljekarnom Šrepel. Na uglu je s te strane bila prije prizemna trgovina braće Benčević koju su vlasnici zamijenili ukusnom modernom katnicom i time uljepšali taj dio trga i Široke ulice.

Tako sam, eto, u šetnji kroz tu popularnu ulicu obnovio i neke svoje uspomene na nju, i baš kad sam namjeravao s desne strane prijeći na lijevi ugao pred Benčevićevu trgovinu, sjetio sam se da moram odnijeti pismo na poštu. Stoga sam pokraj gostionice »K lovcu« na desnom uglu zaokrenuo i uz mesnicu Karanov nastavio prema pošti gdje sam predao pismo. Izišavši iz pošte, pošao sam istim putem još malo dalje i sjetio se da je tu u blizini bio i prvi brodski kinematograf. Bila je to dosta niska zgrada, poput pačetvorine, s malom vlastitom električnom centralom koja je, na žalost, često iznevjerila i vlasnika Digoša i gledaoce. Često smo se usred napeta gledanja morali »odmarati« u mraku. Uza sve to kino je bio uvijek dobro posjećen.

Sjećanje na Digošev kino probudilo je u meni još neke uspomene vezane za ovo mjesto. Na tom se naime prostoru, između kina i ceste koja je od Jelačićeva trga pokraj Klasije vodila prema željezničkoj stanici, svakog ljeta nalazio cirkus koji je svojim zanimljivim predstavama svake večeri privlačio mnoštvo posjetilaca. Još su mi u sjećanju gimnastički podvizi onih cirkuskih artista koje sam napeto, katkad i sa strahom za njihov život, gledao kako balansirajući hodaju na visoku napetu užetu i nose različite terete... Uz veliki okrugli šator cirkusa obično je bila s jedne strane ulaza tzv. panorama s okruglim prozorčićima (kao u lađe)

za gledanje različitih predmeta, prizora i pejzaža u naravnoj veličini, a s druge strane ulaza nalazila se streljana za gađanje ciljeva spojenih s različitim mehanizmima. I sam sam kao dječak sudjelovao u tom gađanju. Sjećam se da sam jednoć pogodio cilj s mehanizmom koji je babi brusio jezik...

Gledajući sada cijeli taj prostor, pogledom sam obuhvatio i pozadinu čitava predjela u daljini. Tamo desno bjelasala se nova Cvijićeva jednokatnica, a dalje se nazirao kompleks kuća u blizini Trenkove ulice. Lijevo, prema Klasiji, isticale su se nove zgrade općine i okružnog ureda, a u pozadini, prema željezničkoj pruzi, gradska plinara, u koju sam kao dječak često išao noseći ručak najstarijem bratu koji je u njoj radio.

Dok sam to sve razgledao, dobio sam volju da se odšećem do kolodvora, ali sam u planu imao još i šetnju na korzu. Stoga sam se okrenuo i povratio na ugao Široke ulice te prešao na drugu njezinu stranu, tj. pred trgovinu braće Benčević. Tu se na uglu nalazio štand jednog prodavača novina i časopisa, pa sam se zaustavio da kupim sarajevske književne novine »Novi čovjek« u kojima sam i ja surađivao, ali ne pod svojim pravim imenom. I baš kad sam uzeo novine i platio ih, naišao je, dolazeći iz Široke ulice, moj školski drug Viktor Skukan i, vidjevši u mojoj ruci »Novog čovjeka«, reče:

— Oho, zar i ti, Jozo, uzimaš te novine?

— Uzimam. U njima ima zanimljivih članaka etičkoga karaktera i književnih priloga, a mene zanimaju i jedni i drugi. No iz tvog pitanja razabirem da i ti čitaš te novine. I da li ti se sviđaju?

— Da, ima u njima dobrih članaka. Nego, jesi li opazio da u njima piše i jedan Brođanin — neki Tihomil Pazin?

— Jesam, opazio sam.

— I tko bi to mogao biti?

Vidim da me je Viktor navukao na tanak led i morao bih mu reći da sam to ja, no nikako nisam želio da se to sazna. I da se izvučem iz te neugodne situacije, odgovorio sam kratko: »A tko bi to znao?« I brzo sam prešao na drugu temu razgovora.

— No slušaj, Viktore! Zadržali smo se pričajući o tim novinama, a nisam te pitao kamo si ti pošao: u šetnju ili za poslom?

— Moram nešto kupiti, ali mogu malo i prošetati. A ti?

— Imam u planu nekoliko šetnji po našem Brodu da obnovim nekoje uspomene koje me vežu za pojedina mjesta u gradu. Malo prije sam to učinio u Širokoj ulici i oko pošte. Sada sam to htio učiniti ovdje na korzu i onda kraj Save. Međutim, kad i ti imaš vremena za šetnju, pođimo zajedno ovim korzom. Ima tu pokoje mjesto za koje nas vežu zajedničke uspomene, zar ne?

— A na što to misliš?

— Pa eto — naša gimnazija pokraj koje smo maločas prošli, a nismo je ni pogledali. A bila nam je tako dobra! U njoj smo stekli toliko znanja i primili mnogo novih spoznaja koje će nam dobro doći u budućem životu. U njoj smo, uz razne nevolje, proživjeli i mnoge lijepe i radosne trenutke. — Nije li tako, Viktore?

— Pa jest, imaš pravo. No ipak si spomenuo da je gimnazija proživjela i razne nevolje. Na koje si nevolje mislio?

— Mislio sam na nevolje za vrijeme svjetskog rata kad je (onda još kao građanska škola) pretvorena u bolnicu, a nakon rata, kad je nastavila rad kao gimnazija, postala je pretijesna, pa se na njoj morao podići drugi kat, a mi smo za to vrijeme imali obuku u Djevojačkoj školi (u Gundulićevoj ulici). No ova je gimnazijska zgrada pretrpjela dosta štete i od nas i naše obijesti.

— A što smo joj mi načinili?

— Nas dvojica nismo, a bilo je i drugih koji nisu. No bilo je i takvih koji jesu. Nikad neću zaboraviti posljednji školski dan u četvrtom razredu kad smo čekali da nam razrednik donese i podijeli godišnje svjedodžbe. Svi smo, dakako, bili veseli, pa i bučni, a neki i obijesni. U takvoj atmosferi moj je susjed uzeo iza ploče prazan lavor (u kojem je inače bila voda za namakanje spužve) i njegovim dnom tako snažno udario o željeznu klinčanicu na zidu da je lavor ostao nataknut. U istom trenutku ušao je razrednik sa svjedodžbama i, spazivši to, rekao: »A tako? Vi nećete dobiti svjedodžbu dok ne donesete drugi lavor!« Sjećaš li se toga, Viktore?

— Ne. Ja tada nisam bio u školi. No dobro se sjećam onoga što se dogodilo kad smo bili u šestom razredu.

— A što je to bilo?

— Pa ona velika tučnjava u drugom (novom) katu kad su se tri najviša razreda otimala za jedno šuplje drvo nađeno među drvima za loženje u našem razredu.

— O pa da! Tresao se cijeli drugi kat od te tučnjave, koja je selila iz razreda u razred — prema tome kako se selilo drvo. Tu borbu smo poslije nazvali »dupljaška vojna«. Jadna gimnazijska zgrada! Što sve nije podnijela i od svojih đaka?!

— Nadam se da im je to oprostila i — neka joj bude čast i hvala za sve što je dala i nama, svojim bivšim đacima, i ovom gradu!

Ove smo reminiscencije o našoj gimnaziji iznijeli stojeći na uglu gimnazijskog vrta i Mesićeve ulice, a zatim smo prešli na drugi ugao i pokraj nekoliko trgovina nastavili šetnju prema Uidlovoj trgovini, Arnsteinovoj brijačnici i Kličevoj voćarnici i tako sve do Save. Potom smo se vratili natrag i kod Žige Weissa prešli preko samog trga te malo stajali pred starom zgradom Prve hrvatske štedionice. — Gledajući odavde taj dio Jelačićeva

trga, sjetio sam se da su se tu nekoć prodavale živežne namirnice, osobito proizvodi sa seoskih gospodarstava, koje su prodavali sami seljaci. A sada, eto, taj prostor, asfaltiran, služi kao glavni korzo koji je svaki dan, osobito uveče, pun svijeta, napose mladića i djevojaka koji naveliko šeću i pričaju o svemu i svačemu. Evo, i sad je tako...

Kako smo Viktor i ja voljeli ozbiljnije razgovore, ostali smo na pločniku i nastavili šetnju uz kuće. Prošli smo nekoliko puta kraj knjižare Kappon i pokraj kuće obitelji Brlić sve do ugla kod trgovine Singer. Za vrijeme te šetnje ja sam se više puta zagledao u lijepu fasadu Brlićeve jednokatnice s balkonom i visokim prozorima i nekoliko puta zastao te pogledao na balkon. Viktor je to opazio pa upita:

— A što ti, Jozo, uvijek zastajkuješ na ovome mjestu?

— E, pa kad se ne možeš dosjetiti, onda ću ti reći: Gledam na taj balkon ne bih li ugledao otmjeni lik naše ugledne književnice koja je našu literaturu obogatila s nekoliko vrijednih umjetničkih djela. Otkako sam ih čitao, a napose njezinu prekrasnu knjigu »Priče iz davnine« (izašle već u III izdanju), otada me, kad prolazim pokraj ove kuće, zaustavlja neka tajna unutrašnja sila i pokušava me prenijeti u zagonetni svijet njezine bogate mašte. — Je li ti sad razumljivo moje zastajkivanje?

— Jest — i to mi se sviđa! Vidim da si zanesen njezinom umjetnošću. Ja također cijenim taj rad i mislim da on služi na čast i autorici i našem gradu, u kojem ona živi i radi.

— U tom se, dakle, potpuno slažemo.

Budući da smo se na ovoj »pruzi« i u ovom razgovoru prošetali pet-šest puta, a Viktor je još na početku naših razgovora rekao da ima obaviti i neki posao, sjetih se toga i rekoh mu:

— Slušaj, Viktore! Jesi li ti možda zaboravio da moraš ići u trgovinu kupovati nešto?

— Pa da! Skoro sam i zaboravio. Hvala ti da si me podsjetio na to!

— Ništa, ništa! Hvala i tebi što si se sa mnom prošetao i porazgovorio! Ti pođi u kupnju, a ja ću malo k Savi... Zdravo, Viktore!

— Zdravo, Jozo!

I tako se kod Singera na uglu rastadosmo. On se okrenuo i pošao u pravcu Prve hrvatske štedionice, a ja sam prešao preko ceste na pločnik uz savsku obalu gdje počinje tzv. Molinarijevo šetalište. Lijepa željezna ograda na tom dijelu podzidane savske obale također privlači mnoge Brođane da se ovdje prošeću, osvježe i odmore oči gledajući lijepi savski pejzaž.

Stavši uz tu ogradu, zaokružio sam pogledom cijeli savski predio u kojem se isticala zrcalna površina drage mi rijeke. Zatim sam pošao do kraja ograde i još nešto dalje te se zaustavio blizu prve ribarske barke, pogledao na suprotnu, bosansku obalu Save i zagledao se u veliku staru topolu koja se na toj obali posebno i nekako zagonetno ističe.

Međutim se na cijelom tom predjelu počeše javljati sutonske sjene koje su uskoro dovabile i večer, a večer je cijelom kraju dala nov izgled. Duž Molinarijeva šetališta zapalile su se svjetiljke, a i prozori obalnih kuća već su bili zaliveni žućkasto crvenkastim svjetlima koja su se nejasno odražavala na glatkoj površini Save. Tu i tamo stidljivo se nasmiješila i pokoja zvijezda s tamnoplavog neba kao da šalje diskretan pozdrav i Savi, i gradu i nama šetaocima...

S tom lijepom slikom večernjeg savskog pejzaža rastao sam se od Save i Molinarijeva šetališta te žurnim koracima pošao prema Gradskom poglavarstvu i Franjevačkom samostanu, a odavde ulicom Branka Radičevića i dalje Ciglarskim dolom i Vrtlarskom ulicom stigao kući.

II

U drugoj polovici kolovoza, jednog prijepodneva, pošao sam opet u šetnju s namjerom da posvetim pažnju dvjema središnjim ulicama u Brodu, to jest Mesićevoj i Starčevićevoj ulici, a uz put i Klasiji.

Mesićeva je ulica u moje vrijeme bila jedna od glavnih ulica kojima se odvijao gradski promet, a tom sam ulicom i ja najviše prolazio kad sam išao u školu ili na Jelačićev trg.

Evo me i sada na njezinom početku, ali s donje strane, kraj župne crkve, jer sam došao iz Strossmayerove ulice. Preda mnom je prva kuća s lijeve strane, to jest gostionica Mike Damjančevića. A što bi drugo i bilo? Takvih je gostionica na uglu bilo u to vrijeme prilično mnogo i one su, uz crkve, bile glavne orijentacione točke u našem gradu. Takva je bila i ta Mikina gostionica. Od ranog jutra bio je u njoj velik promet. Ujutro su obično dolazili na rakiju, a po podne i navečer na vino. Među najvjernijim Mikinim gostima bio je poznati zvonar župne crkve Gašo koji nije mogao ni zamisliti da prijeđe preko ceste u cintor i uđe sakristiju crkve a da se prije toga ne svrati k Miki i strusi fraklić šljivovice...

Između Mikine gostionice i veće Pilarove prizemnice stisnula se skromna kućica obitelji Špoljarić, a dalje se smjestila brijačnica poznatog starješine brodskog vatrogasnog društva Holujevića. U toj su se brijačnici brijali i šišali svi muški članovi naše obitelji. Na suprotnoj strani nalazi se klobučarska radionica i trgovina šešira Marka Prpića kojom počinje desna strana Mesićeve ulice, jer dotle seže cintor župne crkve i cesta koja vodi u »Široku ulicu«.

Od ostalih kuća ističem samo one koje su mi po nekomu ili po nečemu ostale u sjećanju. Takva je na desnoj strani prizemnica u kojoj žive dvije simpatične sestre Mesić koje sam, idući u školu,

često viđao na prozoru i pozdravljao ih, a one su mi vrlo prijazno odzdravljale... Dalje je na uglu gostionica »Dalmatinski podrum« koji zapravo ne bi ni trebao posebne oznake jer ga je odavao karakterističan miris alkoholnih pića. U istoj je kući stanovao stariji gimnazijski kolega Pero Šoljan. Na drugom je uglu s iste strane, u prilično trošnoj kući, stanovala obitelj Stein iz koje su braća Filko i Bela bili moji školski drugovi. Nasuprot ovoj kući s lijeve strane opet je jedna gostionica, a prije nje ističe se Nezićeva pekarna kraj koje sam uvijek osjećao miris svježeg peciva. Prošavši malo dalje ispred jednog izloga cipela, sjetio sam se svog školskog druga Pere Gorupića čiji je otac tu imao postolarsku radionicu.

Pomalo sam stigao i do središnjeg dijela ove ulice koji je u meni izazvao opet nekoliko uspomena i sjećanja na neke osobe i događaje vezane za ove kuće. Tu je s desne strane visoka prizemnica i u njoj obitelj Müller iz koje kćerka Zlata pripada prvoj generaciji maturanata brodske gimnazije. Dalje je niža prizemnica vrlo poznate obitelji Nikšić iz koje mi je nastarija kćerka Elza bila školska kolegica i zajedno smo maturirali. Njih sam i posjećivao ne samo ovdje nego i u brodskim vinogradima. U blizini je također visoka prizemnica u kojoj je živjela moja nezaboravna učiteljica Marija Predmerski, zatim niska kuća u koju je doselila obitelj Pokaz sa sinom Franjom. On mi je, dok su još živjeli u Ciglarskom dolu, postao nerazdruživ prijatelj i u igri i u školi. No, prijeđimo malo na lijevu stranu ovog dijela ulice. Tu mi je nekoć, kad god sam tom stranom prolazio, upadao u oči krojački cimer obitelji Vilagoš iz koje su mi bili školski drugovi Štefica i Lujo a zajedno smo i maturirali. Tu je i veća prizemnica obitelji Deanović. No tu je i jedna stara zgrada koju sam nekoć često posjećivao, ali ne zbog alkoholnih pića koja su se točila u prednjem dijelu zgrade, nego zbog velike dvorane koja se s nutarnje strane na-

dovezivala na ovu i koja je služila za različite zabave i priredbe. To je poznata i vrlo popularna »Kasina« koja je u svoje vrijeme okupljala veliko mnoštvo brodskoga građanstva i mladeži. Tu su se često davale kazališne predstave bilo putujućih kazališnih družina, bilo amatera domaćih društava. I brodski gimnazijalci davali su ovdje svoje priredbe, napose maturalne zabave. Vrlo mi se usjekla u pamet prekrasna »Egipatska noć« što su je priredili maturanti druge generacije na efektno dekoriranoj pozornici. Na njoj je, među ostalima, Dragutin Tadijanović, tada još đak recitirao Nazorovu mitološku pjesmu »Ra«. U istoj dvorani »Kasina« održana je čak i jedna velika gimnastička produkcija gimnazijalaca na kojoj sam i sam sudjelovao. Izvedena je pod vodstvom poznatog nastavnika gimnastike Josipa Čolića koji je također nastupio u izvrsnoj vježbi na preči.

Nakon ovog malog zastoja kod stare »Kasine« pospješih korake i prođoh pokraj svratišta »Tri gavrana« gdje su se obično navraćali članovi židovskog nogometnog kluba »Makabi«. S druge strane ostala je za mnom novija zgrada »Hrvatskog doma« sagrađena na uspomenu tisućugodišnjice hrvatskog kraljevstva.

Približih se svršetku Mesićeve ulice i pogled mi pade na lijepu jednokatnu zgradu »Hotel Central«. To je posljednja zgrada na desnoj strani ulice, gledajući prema trgu. Sagrađena, tako reći, na dohvatu Jelačićeva trga, jer je od trga dijeli još samo susjedni vrt gimnazije, ta zgrada pripada svakako ljepšim građevinama u ovom dijelu grada. Iako je određena u prvom redu za smještaj gostiju, ipak je, zbog svoje kavane, postala privlačiva za mnoge građane, osobito za one »otmjene«. Za vrijeme rata viđali su se u njezinoj kavani i mnogi oficiri austrougarske vojske, a znalo je u njoj biti i koncertnih priredaba. Poslije svjetskog rata svirala je u toj kavani, a u ljetnim mjesecima i pokraj

nje, uz gimnazijski vrt, glazba i zabavljala goste, koji su katkad zauzeli mjesta i u spomenutom vrtu. Pa u tom istom vrtu slavili su jedne večeri i Marsonijaši, tj. članovi brodskog kluba »Marsonije«, svoju pobjedu nad židovskim klubom »Makabijem«, a bilo je prisutno i nas nekoliko gimnazijalaca koji smo tada igrali u »Marsoniji«. — Sve mi je to palo na pamet sada — dok sam promatrao fasadu »Centrala« i susjedni vrt gimnazije. Ali — evo još jedne zanimljivosti u vezi s »Centralom«! Kako su donje prostorije hotela s kavanom često poslužile za koncerte, tako su neke prostorije u katu koji put upotrijebljene kao izložbeni prostor, Tijekom 1921. godine (a i poslije) imali smo mi gimnazijalci, a i građani, priliku gledati u tim prostorijama slikarske izložbe. Tako smo vidjeli i vrlo uspjelu izložbu akademskog slikara Jerolima Mišea, koji je u to vrijeme bio i profesor na našoj gimnaziji.

Razmišljajući o toj prošlosti, našao sam se već i na uglu Mesićeve ulice i Jelačićeva trga, blizu onoga mjesta gdje smo za prve moje šetnje kolega Viktor Skukan i ja iznosili svoje reminiscencije o našoj gimnaziji. A kako je u planu ove moje šetnje bila i Klasija, učinilo mi se najpametnijim da ukoso prijeđem preko trga, zaobiđem Kohnovu željezaru i pokraj trafike (koju je vodila gospođa Vuković) pođem prema Klasiji. Tako sam i načinio i — eto me već pred Klasijom! Čim sam ušao u glavnu aleju, zaustavio sam se kod treće klupe i sjeo da se malo odmorim. Zaokruživši pogledom po ostalim stazama i deblima, počeo sam se sjećati mnogih pojedinosti i doživljaja u tom popularnom brodskom parkku.

Kad sam ono prvi put bio u Klasiji?

Na to pitanje nije baš lako odgovoriti, no znam da je to bilo u vrijeme austrougarske monarhije, i to još prije prvog svjetskog rata. Tada sam polazio pučku školu. U to je vrijeme svake nedjelje prije podne u Klasiji svirala vojna glazba. I eto, jedne takve nedjelje dovela me je ovamo starija

sestra Terezija na koncert koji se održavao nešto dalje od ovoga mjesta gdje ja sada sjedim, to jest desetak metara od ove aleje, na desnoj strani, gdje je tlo bilo malo povišeno i drveće razrijeđeno... Hajde da ponovno vidim to mjesto! Ustao sam i pošao tamo... Pa da! Tu su, eto, na toj maloj čistini, u krugu stajali vojni koncertisti i svirali, a oko njih se skupilo staro i mlado, to jest mnoštvo onih koji su dotada šetali po aleji ili po drugim puteljcima Klasije. Naravno, djeca su se skupljala najviše oko onog svirača koji je duvao u veliku sjajnožutu duvaljku iz koje je prodirao duboki zvuk basa, a isto tako i oko velikog bubnja i cimbala... A poslije svake glazbene izvedbe svi su, dakako, pljeskali...

Takvi su bili moji prvi dolasci u Klasiju.

S ovoga mjesta pođoh dalje zapadnim rubom Klasije i eto me već na isturenom dijelu parka gdje se teren spušta u nizinu nekadašnjeg šanca (rova), prema jednom dijelu bedema, bolje reći, prema ostatku stare brodske tvrđave! To je opet jedno mjesto na koje nas je Klasija nekoć i u zimi privlačila. Kad je snijeg pokrio zemlju, dolazilo je ovamo mnoštvo dječaka i djevojčica sa saonama na kojima su se spuštali niz brijeg. I to je koji put trajalo sate i sate! Tu sam se i ja dolazio sanjkati iako je Klasija bila daleko od moje kuće. Kad je u šancu pokraj bedema bilo smrznute vode, nekoji su mladići natakli na noge, odnosno na cipele, željezne klizaljke (»šličue«) i klizali se po zaleđenom šancu. — Bile su to zaista nezaboravne zimske radosti u Klasiji!

S tog našeg nekadašnjeg klizališta pošao sam desno i skrenuo na puteljak koji me je doveo na istočni rub Klasije, to jest na stazu koja vodi lijevo prema željezničkoj stanici, a desno prema Savi. Krenuo sam desno i uskoro se opet našao na glavnom ulazu u Klasiju, odnosno na početku glavne aleje u kojoj sam već bio. Tu sam se malo zadržao

jer sam se sjetio još nekih »klasijskih« doživljaja iz kasnijeg vremena, napose iz gimnazijskih dana.

Kao gimnazijalac sam još češće dolazio ovamo na dulje ili kraće šetnje, kao što su to činili i drugi gimnazijalci, osobito stariji, koji su bili najrevniji posjetioci Klasije. Neki su dolazili ovamo i s knjigama pa su ovdje čitali i učili, a katkada čak i za vrijeme školskih sati ako je »prijetila opasnost« masovnog ispitivanja. Često su bile zauzete gotovo sve klupe u parku. Ja sam dolazio ovamo obično poslije podne, odnosno podveče, bilo sam, bilo s kolegama i prijateljima Eugenom Arićem i Franjom Pokazom, a kasnije i s Viktorom Skukanom. Kao maturant sam ovdje više puta šetao s Dragutinom Tadijanovićem, koji je u to vrijeme stanovao kod mojih roditelja, pa smo često išli zajedno. Dobro se sjećam da mi je on za jedne takve šetnje u Klasiji recitirao stihove iz Matoševa soneta »Lakrdijaš«: »Teško je kad imaš mnogo duha — još je teže kada nemaš kruha — teško sluhu kada je bez uha — teško uhu kada je bez sluha...« Zanimljivo je da je Tadija (kako smo ga obično zvali) te monorime izgovarao s nekim posebnim užitkom, on — koji je svoje pjesme gradio u slobodnom stihu i uopće izbjegavao rime. Možda bi bilo bolje da mi je na toj šetnji, mjesto spomenutih Matoševih stihova, recitirao koju od onih pjesama što ih je ranije spjevao ovdje u Klasiji (Sam, Čekanje u drvoredu)...? No, sada je dosta i pjesama i Klasije jer je ovaj dio moje šetnje završen.

Izišavši iz Klasije, brzo se nađoh na Jelačićevu trgu, a onda i na uglu Starčevićeve ulice. Tom sam ulicom rjeđe prolazio jer mi je bila nekako izvan ruke. Ona je slično građena kao i Mesićeva ulica, cesta joj je kaldrmisana a pločnici su asfaltirani. Kuće su uglavnom prizemne s ponekom katnicom, osobito blizu Jelačićeva trga.

Na lijevoj strani, idući od trga, ističe se novija zgrada kina »Apolo« što ju je sagradio fotograf P. Dimitrijević. Taj je kino brzo postao najposje-

ćenija zgrada u toj ulici. Svi smo u to vrijeme rado gledali dva vrlo popularna komičara tadašnje filmske industrije — Pata i Patašona, koji su nas u tom kinu često nasmijali, ili tadašnju »zvijezdu« američkog nijemog filma — Rudolfa Valentina, idealnog muškarca svoga vremena i filmskog idola žena...

Prošao sam i pokraj nekoliko poznatih trgovina (Belovitić, Petrovački, Glücksmann), u blizini je i popularni lokal Pere ćevabdžije gdje su se obično sastajali članovi kluba »Marsonije« (Digo-Vučinić, Križetić, Zec...) i neki mlađi igrači (gimnazijalci), među kojima sam se koji put našao i ja dok sam bio aktivan igrač.Idući dalje, prošao sam i kuću u kojoj je stanovala obitelj frizera Arnsteina iz koje mi je sin Ivica bio školski drug u osnovnoj školi i gimnaziji (frizerska im je radnja na Jelačićevu trgu pokraj zlatara Schwendemanna). Niže, lijevo, smjestila se (na uglu) lijepa prizemnica poznatog liječnika i gradskog fizika doktora Kovačića koji je kao liječnik i našoj obitelji učinio mnogo dobra. Još niže, na istoj strani, u dvorišnoj zgradi stanovao je gimnazijalac Mirko Pleša, vrstan matematičar, koji je sa mnom i s mojim kolegama, iako godinu dana mlađi, vršio uspješne priprave za maturu.

Prešao sam već polovicu ulice i našao se pred trgovinom Lorschy (iz te obitelji je kćerka Vilma bila u prvoj generaciji maturanata, sin Josip iz druge generacije, a Marko iz četvrte), dalje slijedi fotograf Bauer, a niže jedna katnica u kojoj je stanovao profesor dr. Arpad Hirschberger (predavao filozofiju i njemački jezik). Vis-a-vis trgovine Lorschy bio je sporedni ulaz u Magistrat (Gradsko poglavarstvo) pa pogrebni zavod Franke i jedna katnica. S iste strane dalje je zasebna zgrada Kotarskog suda, a onda se do kraja ulice niže nekoliko većih ili manjih prizemnica među kojima je i ona u kojoj je stanovao maturant prve generacije Stanko Šarić, kolega i nerazdruživ prijatelj

mojega brata Ive, koji nas je često i posjećivao.

Na suprotnoj strani, prema svršetku ulice, nižu se također veće ili manje prizemnice, počevši od visoke prizemnice u kojoj su stanovale obitelji Cvjetković i Pataky (iz ove je obitelji stariji sin Stjepan maturirao u prvoj generaciji maturanata, kćerka Sofija u drugoj generaciji, a mlađi sin Emil u četvrtoj). Iza toga je u nižoj prizemnici trgovina Vohalski, a nešto niže visoka prizemnica trgovca Glücksmanna (obiteljski stan), pa kuća poznate obitelji Arić (sin Eugen bio mi je školski kolega i prijatelj, zajedno smo maturirali i inače se družili). Posljednja je kuća u kojoj je stanovala obitelj Baumeister, malo uvučena s drvenom ogradom prema Starčevićevoj ulici i poprečnoj cesti koja zatvara Starčevićevu.

Izlazeći iz Starčevićeve ulice, opazio sam preko puta poznatu prizemnicu s kipom sv. Florijana u koju sam kao dječak često dolazio. U njezinom je, naime, dvorištu bila Spitzerova tvornica soda-vode i kraherla koje su građani dolazili kupovati za piće. Iz naše obitelji obično sam ja išao po to piće. I toga sam se, eto, sada sjetio.

U tim sam mislima skrenuo nalijevo u Strossmayerovu ulicu i, pogledavši na sat crkvenog tornja, vidio da mi do ručka ostaje još pola sata vremena. Da to iskoristim, odlučio sam s druge strane produljiti put do »Crnoga križa« i proći dio Karadžićeve ulice.

Kod licitara Horvatića prešao sam na drugu stranu pa pokraj Duffekove kuće, Koprivčevićeva pogrebnog dućana i stare Krznaričkine kuće i pokraj »Šumarije«, Petrovačkoga i brijača Nunkovića stigao do ugla (Petrić) i skrenuo lijevo u Karadžićevu ulicu.

U tu sam ulicu često dolazio, u njoj se igrao ili prolazio idući kroz nju prema Osječkoj cesti i dalje u skladište »Slavonije«, Olivinu ulicu ili na glogovički most itd. Sada sam pošao lijevom stranom do kuće (vis-a-vis pravoslavne crkve) u čijoj

je dvorišnoj zgradi stanovala moja tetka Agneza Lang s mužem (feter-Mukom) koji je dugo radio u Dombovićevoj pivari i tamo se unesrećio izgubivši nogu. Njih sam prije često posjećivao. Sada, dakako, nije bilo vremena za posjet. Trebalo je dovršiti ovu šetnju.

Malo dalje ponosno se koči neobična, stara, ali još uvijek čvrsta kuća s visokim krovom — nekadašnji »konak« slavnog austrijskog pukovnika baruna Trenka o kome su kolale mnoge priče, a isto tako i o njegovim pandurima koji su načinili kojekakva nedjela zbog kojih je i sam Trenk osuđen na doživotnu tamnicu. Kad sam se kao dječak igrao s drugovima u blizini te Trenkove kuće, uvijek smo joj se približavali s nekim potajnim strahom.

Ostavljajući za sobom tu tajanstvenu kuću, želio sam dalje pogledati onu prizemnicu u kojoj se za vrijeme rata privremeno održavala naša pučkoškolska obuka. Nalazi se pokraj trgovine Pracny, nasuprot Gradskoj bolnici. Najviše mi je ostala u sjećanju po tome što je i u njoj obuka bila isprekidana i malo smo u njoj naučili. Međutim, kad sada gledam u tu prošlost, vidim da u onim prilikama nije ni moglo biti drukčije. I Gradska bolnica — prema kojoj sam se sada okrenuo — ostala mi je po jednom događaju u neugodnoj uspomeni. Jedne sam godine, kao dječak, svakog petka dolazio ministrirati duhovniku u kapelicu bolničkih časnih sestara, a poslije mise ponudila mi je njihova sestra nadstojnica zajutrak. I ta dobra sestra stradala je jednog dana od trovanja plinom. Kako je bila dobro poznata, svi su je u gradu žalili. Taj tragični događaj usjekao se svima u pamet, pa isto tako i meni.

Vraćajući se sada kući, posvetio sam pažnju toj drugoj strani Karadžićeve ulice na kojoj je i bolnica. Nedaleko od nje nalazi se najprije kuća pravoslavnog paroha Ljubomira Teodorovića, a

onda i sama pravoslavna crkva sa skromnom ogradom. Za vrijeme prvog svjetskog rata, a i poslije, dolazio sam u tu crkvu sa djecom iz pravoslavne obitelji Nenada Tolmačevića i prisustvovao bogosližju, a često smo se tu, oko crkve, i igrali.

Nedaleko od pravoslavne crkve, u pokrajnoj ulici, sagrađen je još prije prvog svjetskog rata Radnički dom s velikom dvoranom za priredbe. Na te priredbe, odnosno predstave, dolazili su ne samo radnici nego i građani i mladež. Tu sam i ja koji put prisustvovao kazališnim predstavama onako kao i u »Kasini«. Taj se Dom vidio i iz Karadžićeve ulice, zato sam ga i spomenuo.

Tako sam se opet našao na početku Karadžićeve ulice, samo s druge strane, pa ću još spomenuti dvije posljednje kuće: prva je obiteljska kuća mesara Petrovića (mesnica mu je blizu crkve, na uglu Gundulićeve ulice), a druga je baš na samom uglu, to jest Palčićeva gostionica u kojoj smo obično kupovali različito piće. Tu prijeđoh na suprotni ugao Strossmayerove ulice, i prošavši pokraj Rudolfove pekare i još par kuća, skrenuh u našu Vrtlarsku ulicu te brzo stigoh kući — taman na ručak!

Time je završena i ova šetnja starim Brodom.

PRIČA O SAVI

Na svršetku svojih sveučilišnih nauka ponovno sam posjetio svoj rodni grad da vidim svoje i obnovim uspomene iz nedavne prošlosti.

Prvi dan po dolasku kući prošao je u dugom i ugodnom razgovoru s majkom i sestrom kojemu je prisustvovala i nećakinja Zdenka. One su pričale o prilikama u kući i novostima u gradu, a ja sam im govorio o životu u Zagrebu i o svojim planovima nakon završenog studija. Pri kraju tog razgovora iznenada upita Zdenka:

— Uja Jozo, hoćeš li me povesti u šetnju?

— A zašto da te baš ja vodim u šetnju?

— Zato jer si mi ti i prije, kad smo zajedno išli u šetnju, uvijek pričao nešto zanimljivo.

— Dobro, Zdenkice! No danas je već kasno, pa ćemo sutra ići u veliku šetnju. Jesi li s tim sporazumna?

— Jesam, jesam — odgovori ona sva vesela zbog sutrašnjeg dana.

Nakon toga dogovora još smo malo razgovarali o koječemu, a onda smo večerali i pošli na spavanje.

* * *

Ujutro je osvanuo krasan dan kakav se samo može poželjeti. Poslije zajutarka ja sam potražio neke svoje knjige koje ću na povratku u Zagreb ponijeti sa sobom, a Zdenka je već čekala spremna za šetnju.

— Dakle, Zdenkice, kamo da idemo?
— Ja mislim, uja Jozo, da pođemo k Savi.
— A zašto k Savi?
— Pa ti si, uja, kad si bio u Brodu, najradije šetao kraj Save. Ja znam da je ti voliš, a i ja je volim.
— Gle, gle! Zar si je i ti zavoljela? Da nisi, možda, naučila i plivati u njoj?
— Nisam, ali je ipak volim jer nam oživljuje i uljepšava grad!
— E, pa kad je tako, pođimo k njoj!
No prije nego smo pošli, reče mi sestra:
— Molim te, Jozo, ne daj Zdenki da ide blizu vode!
Kako je i baka izrekla istu molbu, rekoh objema:
— Budite bez brige! Ne ide Zdenka prvi put sa mnom.
I tako smo se zaputili k Savi.
Kad smo izlazili iz naše Vrtlarske (Lopašićeve) ulice i skrenuli u Ciglarski dol, upita me Zdenka:
— Kad si ti, uja Jozo, prvi put vidio Savu?
— E, moja Zdenkice, na to pitanje ne mogu ti odmah odgovoriti. Morao bih zaći malo u svoje djetinjstvo i uopće u našu prošlost, no pitanje je hoće li to tebe zanimati.
— O, kako ne? Htjela bih to sve znati, jer tada još nisam bila na svijetu. Samo ti pričaj!
— Dobro, onda slušaj! — Prvih pet godina mojega djetinjstva Sava je, dakako, bila za me velika nepoznanica. Nisam uopće znao da postoji. U ono smo vrijeme živjeli više u unutrašnjosti grada. Ulica sv. Lovre (u kojoj sam se i rodio) s našom prvom kućom i susjedstvom bili su prvi moj svijet. Ali kad je započelo školsko doba, došlo je do velikih promjena u cijeloj našoj obitelji. Preselili smo se najprije u Pivarsku ulicu, onda u Ciglarski dol, koji nisu daleko od Save. Tu se preda mnom otvorio novi svijet. Našao sam se u novoj sredini, upoznao nove susjede a s njima i nove

školske drugove Franju Pokaza, Josipa Bosaka i Andriju Majdaka — kraj njihovih smo kuća malo prije prošli — koji su me jednog dana odveli i k Savi. Tada sam, eto, prvi put vidio Savu i to je za mene onda bio velik događaj i, mogu reći, pravo otkriće!
Dok sam to pričao Zdenki, prošli smo već Ciglarski dol, skrenuli lijevo i presjekli Radićevićevu i Filipovićevu ulicu te se našli pred Savom kod Gradske pumpe. Stali smo uz ogradu između ceste i obale, a Zdenka, pogledavši na blistavu površinu rijeke, usklikne:
— Gle, kako je lijepa i kako se sjaji!
— Pa naravno je da se sjaji kad je sunce obasjava. No još je ljepša kad se po njoj razlije rumenilo zapadnog sunca.
— A reci mi, uja, je li bila tako lijepa kad si je ti kao dječak prvi put vidio? Kako ti je onda izgledala?
— Bila je još ljepša! Namreškana sitnim valićima i obasjana suncem, tekla je poput živog srebra. I takva mi se odmah usjekla u moju dječju pamet. A kako sam je i zavolio, sve češće sam dolazio k njoj, bilo sȃm, bilo sa prije spomenutim drugovima.
— Jeste li se i kupali?
— Oni su se, kao stari Savini znanci već naveliko i kupali, a ja sam u početku s njima samo pecao ribe. No uskoro sam i ja naučio plivati pa sam se kupao skupa s njima.
— A gdje ste se kupali?
— Eno, tamo kod Granika i rampe! (Pokazao sam rukom nizvodno.) No pođimo malo niže da vidiš ta mjesta našega kupanja.
Krenuli smo niže uz obalu i zaustavili se kod rampe koja je izgledala kao mali četverouglasti zaliv.
— Pogledaj, Zdenka, ovaj mali, plitki zaton! Prije je služio za pranje kolȃ i konjȃ dok je ovdje u blizini bila marvinska pijaca, a poslije su se u

njemu počeli kupati i odrasli i djeca. Tu sam se i ja u početku kupao i pomalo učio plivati. Isto sam tako više puta išao u Repićevo javno kupališ-te i u »malom bazenu« nastavio vježbe u plivanju. Tako sam prilično brzo naučio plivati pa sam se onda počeo kupati i na otvorenim mjestima, osobito oko Granika koji, eto, vidiš i odavde i koji je uskoro postao ishodište naših plivačkih pothvata.

— A kakve ste vi to imali plivačke pothvate?

— Zar te i to zanima?

— Pa naravno, to me posebno zanima!

— E, pa onda slušaj dalje! — Sava je, kako si već vjerojatno i u školi čula, plovna od Siska do Beograda. To znači da se na njoj vrši i riječni promet parobrodima i teglenicama koje prevoze različiti građevinski materijal. I eto — kako su ti parobrodi, brodeći od Siska ovamo, učinili Savu još više privlačivom, obraćali su na se pažnju onih Brođana koji su se u vrijeme njihova dolaska nalazili na obali. Bilo je, na primjer, vrlo zanimljivo gledati kako se visoki dimnjak parobroda, prije prolaza ispod savskog mosta, spušta u kosi ili vodoravni položaj da ne bi zapeo za željezne traverze mosta. Taj dimnjak je u tom času izgledao kao velika topovska cijev uperena prema gradu, a iz njega je još sukljao i dim...

— Dobro — prekine moje pričanje Zdenka — to je zbilja bilo zanimljivo, ali što je s onim vašim pothvatima koje si spomenuo?

— Sada upravo dolaze na red... Naime: Dok su se Brođani zabavljali gledajući tu akrobaciju parobrodskog dimnjaka, mi smo (dečki) kod Granika nestrpljivo čekali da parobrod krene dalje nizvodno, tj. prema nama, i s obale poskakali u vodu te zaplivali njemu u susret...

— A zašto ste to učinili? — uskoči Zdenka s pitanjem.

— Zato da iskoristimo velike valove koje je parobrod ostavljao za sobom... Za plivača je to

velik užitak: prepustiti se da te valovi čas dižu u visinu, čas spuštaju u nizinu...

— Pa kako ste se usudili to činiti? Mogli ste nastradati.

— Eh, Zdenka, Zdenka! Vidi se da ne znaš plivati! Moraš znati da smo se svi mi prilično brzo razvili u dobre plivače. A kad se to postigne, onda se i na vodi i u vodi (ako roniš) osjećaš tako siguran da možeš po volji rukovati i tijelom, i rukama i nogama. I u tom svaki plivač uživa.

— Ah, da! Sad se sejćam kako si ti, uja, jednog ljeta, kad si me poveo na Poloj, mnogo ronio, a ja sam se uplašila misleći da si se utopio...

— Da, da — i načinila si cijelu uzbunu! No, kad si već spomenula Poloj, reći ću ti da smo tog istog ljeta moji drugovi i ja tamo na Poloju preplivali Savu.

— A kuda ste to plivali?

— Pa na bosansku stranu.

— I što ste tamo radili?

— Malo smo razgledali, a onda — vidjevši polje s kukuruzima — svaki je otrgnuo par klipova, zataknuo ih za pas, i s njima smo preplivali natrag — na našu obalu.

— Pa i to je velik pothvat! No vratimo se ovamo, na Granik. Jesi li, uja, ovdje imao još kakvih doživljaja?

— Naravno. Nismo ovdje dočekivali samo parobrode nego i flosove koji su plovili Savom čak iz Slovenije.

— A što su to flosovi?

— To su splavi sastavljene od uzdužnih i poprečnih redova debala, odnosno drvenih trupaca ili dasaka, međusobno povezanih, koje riječna struja nosi niz vodu, a njima upravljaju flosari (splavari) s nekoliko grubo istesanih vesala.

— Dobro, to sam razumjela. Ali ne razumijem kako te splavi mogu ploviti iz Slovenije ako je Sava plovna tek od Siska?

— Evo ti odgovora: Sava je plovna od Siska samo za parobrode, a za splavi je plovna skoro od Ljubljane.

— A čemu su zapravo služile te splavi?

— U prijašnja vremena služile su za transport (prijevoz) drvene građe, a u novije se vrijeme sve manje upotrebljavaju jer smetaju riječnoj plovidbi.

— I sad mi, uja Jozo, reci kakve ste veze imali vi dečki s tim flosovima? Zašto ste i njih ovdje dočekivali?

— Zato da k njima plivamo, na njih se penjemo, malo se na njima vozimo i opet skačemo u Savu.

— Pa zar su vam to splavari dopuštali?

— U početku su se malo srdili, a poslije su puštali i da hodamo po trupcima i daskama flosa. Katkada su i pristali uz našu obalu, pričvrstili flos i otišli nakratko u grad, a po povratku su nas pozvali na flos da vidimo njihove kolibice od dasaka u kojima su jeli i spavali. U razgovoru s njima doznali smo štošta o njihovu splavarskom životu. Isticali su kako je Sava u njihovu planinskom kraju mnogo čistija i bistrija... Eto, Zdenka! Sad sam ti ovdje dosta toga napripovijedao. Pođimo dalje uz vodu, prema javnom kupalištu da i o tome nešto čuješ.

Kad smo se približili ribarskim barkama i kupalištu, upita Zdenka:

— Je li i ovdje bilo kakvih doživljaja?

— Tu smo se također više puta kupali, no nije bilo naročitih doživljaja. Zanimljivo je bilo promatrati ove barke koje su od vremena do vremena — kad su ribari imali dobar lov — posjećivali brodski građani i na samim barkama kupovali svježu ribu. Jednoj je barci bio domaćin Repić kojega sam često viđao kako jutrom otvara dno barke i manjom okruglom mrežom vadi iz nje šarane, a oni se u mreži koprcaju i blistaju na suncu... A malo dalje od njegove barke smjestilo se poznato kupalište

toga »savskog domaćina« i njemu smo se upravo približili.

— A zašto ti, uja, Repića zoveš »savski domaćin«?

— Pa eto, ovaj dio Save kao da je pod njegovim nadzorom i skrbništvom: vidjeli smo mu barku na kojoj opskrbljuje građane savskim ribama, a sad gledamo to kupalište na kojemu kao domaćin dočekuje kupališne goste, a tu je on često vršio i službu »švimmajstera«, to jest učitelja plivanja.

— Jesi li i ti, uja, kod njega učio plivati? Rekao si da si u ono vrijeme kad si počeo plivati, više puta bio na ovom kupalištu.

— Da, bio sam tu, ali ne da učim, nego da stečeno znanje provjerim u velikom bazenu za plivače. Osim toga, tu sam imao priliku promatrati neke vrsne plivače (u prvom redu Repićeve sinove Korija i Nacija, pa Nacija Rosenberga) i njihove raznolike načine skakanja sa »špringbreta«, tj. sa odskočne daske, u bazen. Osobitu pažnju privlačio je njihov »salto mortale« — smrtni skok — pri kojem se tijelo zgrči i preokreće u zraku.

— To je skakanje sigurno bilo vrlo teško a i opasno za život.

— Svakako je za to trebalo mnogo hrabrosti i spretnosti.

Htio sam da pođemo dalje, ali sam vidio da Zdenka želi još nešto pitati, stoga sam pričekao.

— Vidim ovdje mnogo čamaca — reče ona i nastavi s pitanjem: Jesi li se, uja, ovdje vozio čamcem?

— Jesam, pa ću ti i o tome sad nešto reći. — Repićevi su na kupalištu uvijek imali nekoliko čamaca koje su iznajmljivali svojim gostima za vožnju po Savi, a često su ih i sami vozili.

— A kuda su ih vozili?

— Prema njihovim željama: neke u blizini kupališta, neke na bosansku obalu i natrag, a neke na otočić »Adu« i natrag. Najviše ih se vozilo na »Adu« jer je ona vrlo privlačiva i po svom polo-

žaju (ispod mosta), i po obliku i po sastavu (okolo pijesak i šljunak s djelomičnom plažom, u sredini povišena zemlja s drvećem). Taj otočić je i mene privukao!

— Zar si se i ti, uja, tamo vozio? Pričaj mi nešto o tom!

— Kad sam bio u višim razredima gimnazije, upoznao sam se s mlađim Repićevim sinom Nacijem. On me je često zvao na kupalište i više puta me vozio čamcem na »Adu«. Tamo smo se i kupali na maloj plaži. Bilo nam je vrlo lijepo. Otada sam zavolio »Adu« i nisam mirovao dok nisam jednom i pješke išao na nju.

— Pa kako si na otočić mogao ići pješke?

— He, evo kako! Za onih nekoliko boravaka na »Adi« s prijateljem Nacijem opazio sam da se sa sredine otoka uspinju na most željezne stube. To me je navelo na misao da jednom zgodom pođem obalom na most, potražim na njemu mjesto za silaz i siđem na otok. To sam jednoga dana i načinio u društvu s dvojicom prijatelja iz Strossmayerove ulice, ali — nije baš išlo tako glatko.

— Kako, zar ste imali kakve smetnje?

— Nismo znali da se onim željeznim stubama s mosta ne smije silaziti i da vojnik koji šeće mostom kao čuvar, pazi i na stube.

— I što ste onda načinili?

— Iskoristili smo ono vrijeme kad je vojnik šetao od sredine prema bosanskoj strani. Tada smo se žurno prokriomčarili dolje, sišli k plaži, okupali se i opet na isti način i istim putem otišli kući.

— To je opet jedan zanimljivi pothvat!

— Naravno, samo što se taj pothvat nije više ponovio.

U tom razgovoru prispjeli smo već na gornji kraj savskoga keja i pošli dalje cestom koja se spaja sa cestom uz zapadnu Klasiju i vodi pokraj brodskog pristaništa (Agencije) dalje prema savskom mostu.

— Sad ćemo se malo približiti mostu — rekoh Zdenki — pa ćeš još nešto čuti.

— Zar je i ovdje bilo kakvih doživljaja?

— Ovdje ne, nego tamo iza mosta.

— Pa zar si i tamo išao?

— Naravno, samo što mi sada tamo ne ćemo ići jer vidim da si već dosta umorna, a ovamo sam te doveo da vidiš izbliza most i »Adu«.

— Dobro, uja! Istina je da sam već umorna, ali mi onda, kad stanemo pred mostom, ispričaj što si radio iza mosta.

— Jednu ću ti stvar odmah ispripovijedati dok polako idemo. Jednog sam dana s Tolmačevićima došao iza mosta pecati ribu, ali ne običnom pecaljkom, kakvom smo pecali kod Granika, nego takozvanim »grundšnurom«, koji sam »posudio« od najstarijega brata, tj. uzeo bez njegova znanja. To je dugi konopac kojemu su pri kraju privezani kratki privjesci s većim udicama na koje se nataknu mamci (gliste, kuglice od proje ili što drugo). Slobodni kraj konopca sveže se za prutić koji se čvrsto utakne u zemlju na obali, a drugi kraj konopca, s udicama, i željeznim utegom pričvršćenim na kraju, zavitla se kao pračka i baci daleko u vodu. Uteg povuče kraj konopca s udicama prema dnu, i sad se čeka. Kad riba spazi »zalogaj« na udici, posegne ustima za njim i zajedno s njim proguta udicu i tako se ulovi. Nastojeći pobjeći, ona trza udicu i povlači cijeli konopac, a to je znak da treba izvući iz vode cijeli »grundšnur« skupa s ribom. Eto, tako se lovi riba »grundšnurom«.

— To je vrlo zanimljivo. I tko je od vas rukovao tom pecaljkom?

— Pa ja, naravno!

— I šta si ulovio?

— Jednu vrlo veliku ribu.

— A kakva je to riba? Kako je izgledala?

— Baš ovako kao ja!

— Kako? Uja Jozo, ja te ne razumijem.

— Vidim da ne razumiješ, sad ćeš razumjeti:

Ulovio sam samog sebe!

— Još mi nije jasno. Kako si mogao samog sebe uloviti?

— No, evo — kako! Kad sam zavitlao konopac s udicama, načinio sam to tako nespretno da mi je jedna udica zahvatila palac desne ruke i šiljak se zabo duboko u prst...

— Joj pa to je strašno! I šta je onda bilo?

— Lijevom sam rukom izvadio iz džepa nožić i molio Branka da ga otvori i njime malo raspori prst te izvadi udicu. I on je to učinio.

— Uh, to je moralo užasno boljeti! Zar si to mogao izdržati?

— Morao sam, drugog izlaza nije bilo. Ranu smo oprali i zavezali rupčićem. Njih dvojica su smotali konopac i pošli smo kući...

— I tako je taj pothvat zalosno svršio.

— A što ćemo? Ne može se sve svršiti veselo. No ja sam još i sad uvjeren da sam onda bio kažnjen što sam uzeo »grundšnur« bez bratova znanja.

Međutim smo se približili mostu i tu smo stali da se malo odmorimo prije nego krenemo natrag. A Zdenka reče:

— Uja Jozo! Sad mi još ispripovijedaj ono drugo što si doživio iza mosta.

— Nije to neki naročiti moj doživljaj, nego je zanimljivo ono što se tamo nalazilo i što sam vidio. Evo, u čemu je stvar! — Nešto dalje od takozvanog »šlajsa«, tj. kanala (ustave, brane) za propuštanje vode s poplavljenih polja Mrsunje u Savu, nalazio se prije na Savi jedan mlin, odnosno vodenica, tjerana snagom vode. Od obale je bila udaljena petnaestak metara i pričvršćena lancima. Sastojala se od zatvorenog dijela (kućice) u kojem veliko mlinsko kamenje okretanjem i trljanjem isitnjuje pšenicu i pravi brašno, i od velikog drvenog kola izvan kućice, sa širokim daskama koje dolje tjera voda rijeke, pokrećući tako i kolo i njegovu osovinu produljenu u nutarnji dio mlina i spojenu s mehanizmom mlinskog kamena.

— A kakvu si ti vezu imao s tim mlinom?

— Vlasnik toga mlina bio je moj tetak Moca Šmalc i ja sam za vrijeme prvog svjetskog rata više puta išao u taj mlin po brašno. Kad sam ga prvi put posjetio, bio je to za me neobičan doživljaj.

— Čekaj malo, uja! Rekao si da je mlin bio dalje od obale. Kako si onda došao u nj?

— Vikao sam s obale i zvao bratića Franju koji je došao čamcem po mene. Tako su činili svi koji su imali posla u mlinu. A kad sam se uspeo u mlin — baš se mljela pšenica! — bila je u njemu takva buka da smo jedan drugome morali vikati eda bismo se čuli. Kad sam se nagledao meljave u mlinu, izveli su me kroz stražnja vrata na drveni mostić da vidim veliko mlinsko kolo koje odozdo svojim tokom pokreće i okreće Sava. Dok sam to promatrao, učinilo mi se da se moćna Sava igra sa širokim daskama mlinskoga kola potiskujući ih u visinu s koje zaostala voda opet pada u njezino korito. Tako bih rado još gledao tu igru Save i mlinskoga kola, ali — zvali su me unutra gdje me je čekala vrećica s brašnom. Za nekoliko minuta već me je Franjo prevezao na obalu odakle pođoh kući...

— To je, zaista, bio lijep doživljaj — reče Zdenka.

— Jest! I šteta je da tog mlina više nema ovdje.

— A zašto ga nema?

— Tetak ga je preselio čak iza Poloja, i to na bosansku stranu.

— Šteta, šteta!

— No, eto, Zdenka! Mislim da sam ti dosta toga napripovijedao o Savi, pa se sada možemo okrenuti i poći kući. Jesi li zadovoljna s onim što sam ti pripovijedao?

Jesam, uja, zadovoljna sam. Napričao si mi toliko toga i o Savi, i o sebi i o svojim drugovima da se upravo čudim koliko vas je sve Sava privezala uza se.

— Kako nas ne bi privezala kad smo tolika ljeta dan za danom živjeli i kretali se u njoj i pokraj nje! — No moram ti reći da sam ti pričao samo ono što sam tu proživljavao sa svojim drugovima.

— Pa zar si što doživljao tu i bez njih?

— Proživljavao sam tu mnogo toga i sâm, osobito onda kad sam postao zreliji mladić, tj. u vrijeme mature i dalje. Tada sam počeo samostalno promatrati život i to je promatranje zamijenilo nekadašnju drugarsku igru. Tada sam i sa Savom sklopio jedno novo i posebno prijateljstvo. Nisam se u njoj mnogo kupao, ali sam uz nju mnogo šetao, promatrao je i osluškivao šum njezina toka i njezinih valova te uz to mnogo razmišljao. I često mi se činilo da mi ona u svom šumu nešto govori, da me nešto pita i da joj ja odgovaram, ukratko: da međusobno razgovaramo... No, nemoj misliti da sam je promatrao samo ovakvu kakva je sada, tj. obasjanu suncem, ili oblivenu žarkim bojama i rumenilom zapadnog sunca ili za blage noći kad su se u njoj kupale zvijezde... Dolazio sam k njoj i onda kad se iz nje dizala gusta jesenska magla, i kad su nad njom visjeli teški, olovni oblaci, i kad je iz njezine nutrine provalio vodeni bijes, prešao nasipe i poplavio cijeli Vijuš i ostala nizinska područja... Tada mi se činilo da je naša Sava postala vodena sila pobješnjele prirode i da to više nije ona prava Sava...

— Ah, uja Jozo, kad tako govoriš, počinje me hvatati strah!

— Ne boj se, Zdenka! Htio sam ti samo reći da ni Sava nije uvijek samo lijepa. I ona, kao i sve drugo, pa i sam čovjek, ima svoje lice i naličje. No o tom ne ćemo dalje govoriti. Stigli smo, eto, do samostana pa ćemo ovdje malo stati da još jednom pogledamo ovu današnju lijepu Savu u kojoj se, kao u zrcalu, ogleda i samo Sunce, a onda ćemo poći kući.

Tako smo i učinili.

Pogled na blistavu rijeku kraj koje smo u ovoj šetnji proboravili preko dva sata, razvedrio je i Zdenkino i moje lice — i radosni krenusmo od obale. Iza stražnjeg samostanskog ulaza prešli smo u Filipovićevu ulicu. Tu sam Zdenki pokazao kuću u kojoj su stanovali moji nekadašnji profesori Pero Bogdešić (koji je predavao matematiku) i Marko Sinovčić (koji je predavao povijest), a isto tako i kuću u kojoj je stanovao stariji kolega uje Ive i naš prijatelj Davorin Bazjanac te staru kuću obitelji Repić u koju sam često dolazio k prijatelju Naciju.

Kad smo prošli Mucvanj i stigli u Ciglarski dol, Zdenka se najednom počela osvrtati i nekako čudno pogledavati naokolo, pa sam je upitao što se toliko okreće...

— Učinilo mi se — reče ona — da se nešto iza nas valja i čula sam šum valova kao da smo još kraj Save...

— Tako? Pa to je zanimljivo... Stani malo! Pa gle... i meni se sada čini kao da čujem taj šum...

Zdenka se začudi i reče:

— To je još zanimljivije! A kako ti, uja, tumačiš to naše neobično osjećanje? To je zbilja čudno!

Slušaj, Zdenka! To bi se moglo protumačiti ovako: Vjerojatno smo obadvoje još pod dojmom duge šetnje uza Savu i njezin šum još u nama odjekuje... Ali sada — nakon ove lijepe i ugodne šetnje — ja ću to protumačiti ovako: Sava nas ovim svojim naknadnim šumom pozdravlja i zahvaljuje što smo joj u toj šetnji posvetili vrlo mnogo pažnje! Da li ti se sviđa ovakvo tumačenje?

— Sviđa mi se! To si lijepo rekao.

S tim mislima i u takvu rspoloženju stigli smo i u naš dom.

I STIHOVI PLOVE SAVOM...

Sa istoka mrak se kroz vrtove krade
i nečujno ljubi cvijeće, rosnu travu.
Rascvjetane lipe mirišu i hlade —
a ja nijemo snatrim gledajući Savu.

Divni su joj vali kad stihove grade
u blistavom ritmu i šume u slavu
poljubaca bijelih što im mjesec dade
lijuć' svoje srebro na večernju Savu.

I dok lahor vrtom cvjetne čaške snubi
te mirisom opit i okupan mrakom
lipama ćarlija i u noć se gubi,

dotle tiha Sava u šumoru lakom
o tajnama šapće i polako teče —
tužna što se više povratiti neće...

POGOVOR

Ova je knjiga prvobitno zamišljena kao ciklus priča sa sadržajem iz prošlosti Slavonskog Broda u vrijeme moje mladosti, i to pod naslovom »Grad na rijeci«. Međutim, teškoće u prikupljanju potrebne građe nisu mi omogućile da ostvarim tako zamišljeno djelo.

Stoga sam se ograničio samo na onu građu koja se odnosi na moje doživljaje u doba dječaštva i rane mladosti. Neki su od njih već i objavljeni, a ovdje sam ih sabrao i dopunio novima. Tako je, eto, nastala ova knjiga koja izlazi pod naslovom »Iz mladih dana«.

Uz moje osobne doživljaje u knjizi je izneseno i dosta zanimljivih podataka o tadašnjim prilikama i životu u mojem dragom »gradu na rijeci«, pa se nadam da će i to zanimati čitaoce.

PISAC

SADRŽAJ